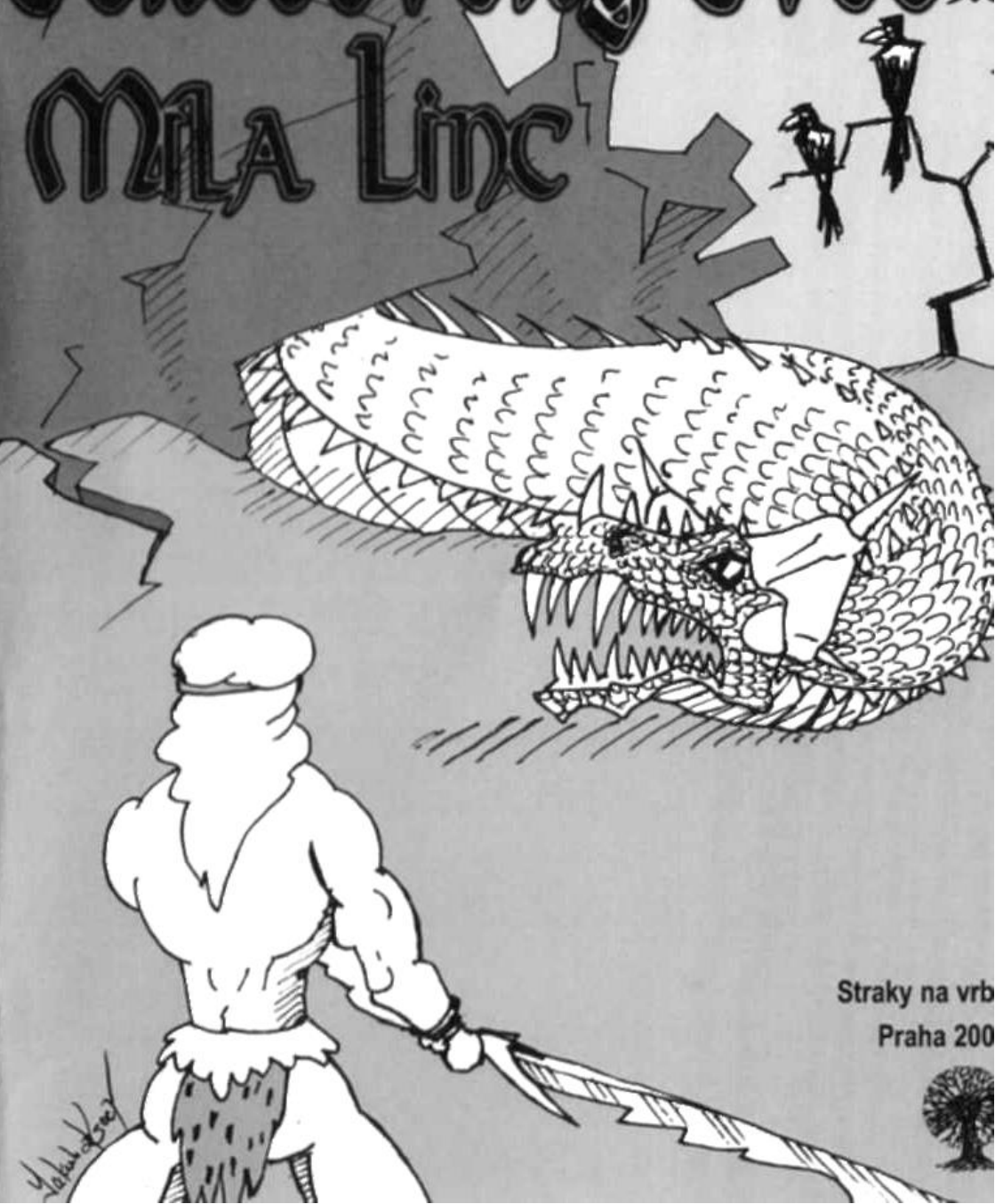

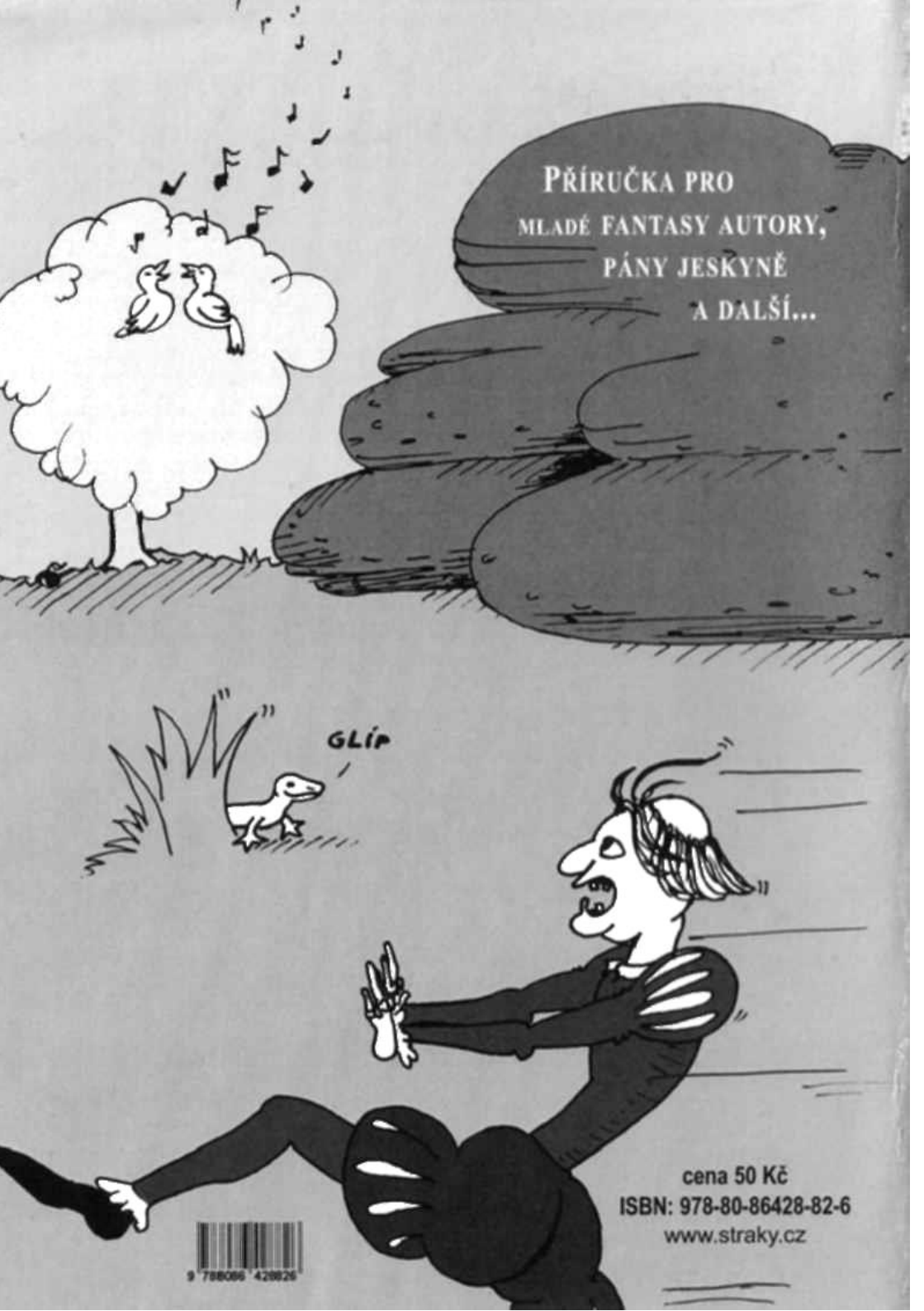
Středověký Svět

Mila Linc

Straky na vrbě
Praha 200

PŘÍRUČKA PRO
MLADÉ FANTASY AUTORY,
PÁNY JESKYNĚ
A DALŠÍ...

GLIP

cena 50 Kč
ISBN: 978-80-86428-82-6
www.straky.cz

9 788086 428826

1 OBSAH

1	OBSAH.....2		
2	NA ÚVOD2		
2.1	PŘEDMLUVA AUTORA 5		
3	MĚSTO7		
3.1	ZÁKLADNÍ		
	CHARAKTERISTIKA7		
3.2	LIDÉ.....10		
3.3	PRÁVO11		
3.4	ODÍVÁNÍ12		
3.4.1	<i>Muži</i>13		
3.4.2	<i>Ženy</i>14		
3.5	STAVBY15		
3.5.1	<i>Hostince a krčmy</i>15		
3.5.1.1	<i>Zábava a hry</i>17		
3.5.2	<i>Městské opevnění</i>18		
3.5.3	<i>Měšťanský dům</i>21		
3.5.3.1	<i>Interiér</i>22		
3.5.4	<i>Nevěstinec</i>24		
3.5.5	<i>Trh</i>26		
3.5.5.1	<i>Mzdy</i>29		
3.6	JAK SE ŽILO.....32		
3.6.1	<i>Strava</i>33		
3.7	OSTATNÍ35		
3.7.1	<i>Krasy a potkání</i>35		
4	VESNICE.....37		
4.1	ZÁKLADNÍ		
	CHARAKTERISTIKA37		
4.2	LIDÉ.....39		
4.3	PRÁVO40		
4.4	ODÍVÁNÍ42		
4.5	STAVBY42		
4.5.1	<i>Mlýn</i>42		
4.5.2	<i>Tvrz</i>44		
4.5.3	<i>Vesnický dům</i>45		
4.5.3.1	<i>Interiér</i>47		
4.6	JAK SE ŽILO.....48		
4.6.1	<i>Zemědělství</i>48		
4.6.2	<i>Dobytěk a jiné zvířectvo</i> 50		
4.6.3	<i>Když přijde hlad</i>50		
5	HRAD53		
5.1	ZÁKLADNÍ		
	CHARAKTERISTIKA53		
5.2	LIDÉ.....54		
5.2.1	<i>Šlechtické tituly a další hodnosti</i> 54		
5.2.2	<i>Rytíř</i>58		
5.2.2.1	<i>Rytíř jako válečník – zbroj</i> 60		
5.2.2.2	<i>Rytíř jako jezdec – aneb něco o koních</i>65		
5.2.2.3	<i>Rytíř ve službách boha – rytířské řády</i>72		
5.2.3	<i>Panovník</i>73		
5.3	PRÁVO75		
5.4	ODÍVÁNÍ76		
5.4.1	<i>Muži</i>76		
5.4.2	<i>Ženy</i>77		
5.5	STAVBY79		
5.5.1	<i>Sídla šlechty - hrady</i> 79		
5.6	JAK SE ŽILO.....82		
5.6.1	<i>Panská hostina</i>82		
5.6.2	<i>Turnaj</i>83		
5.6.3	<i>Lov</i>84		
5.6.4	<i>Šašci</i>85		
5.7	OSTATNÍ86		
5.7.1	<i>Heraldika</i>86		
6	DODATKY89		
6.1	TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍČEK.....89		
6.2	POUŽITÁ LITERATURA90		
6.2.1	<i>O některých knihách podrobněji</i>94		

2 NA ÚVOD

*Netrpím
ztrátou paměti,
jenom se mi dnes
vybavilo –
aha, takhle to bylo...*

Izumi Šikibu

Jako se science fiction obrací k budoucnosti, tak se fantasy obrací k minulosti. Je obtížné vytvořit bez příslušných technických znalostí náležitý popis vesmírného ztroskotání nebo manévrování kosmických lodí kolem planety. Ač o tom mnozí nejsou přesvědčeni, fantasy za svou futuristickou sestřičkou v ničem nezaostává.

Autor by se neměl dopouštět základních chyb, které narušují atmosféru nebo odporují logice, přírodním zákonům, možnostem středověkých technologií nebo schopnostem lidského těla. A tato podmínka zákonitě předpokládá alespoň elementární znalost problematiky – kterou ovšem není vůbec jednoduché získat ze záplavy specializované odborné literatury.

Zároveň ale fantasy není hodina dějepisu. Nač za každou cenu přistříhovat křídla představivosti a zotročovat myšlenky a nápady? Do fantasy lze teoreticky umístit celkem jakýkoliv prvek. Ale často se zapomíná na to, že pro jeho výskyt musí být dobrý a zřejmý důvod, který vyvstane bez sáhodlouhého vysvětlování. A především nesmí narušovat kontinuitu, čtivost a strhující proud příběhu.

Například měření vzdálenosti v kilometrech působí podivně – ale pouze pokud se nejedná o postkatastrofický svět, kde zůstaly jednotky zachovány. Často usnadníme sobě i čtenáři život, když budeme vzdálenost udávat alespoň v krocích nebo ve dnech či hodinách chůze – jenomže zkuste na kroky měřit něčí pád do hloubky! Autor si sice může vytvořit vlastní jednotky měř a vah, ale ty jsou často pro čtenáře ještě cizejší, takže si pod nimi nepředstaví už vůbec nic.

Podobně jako moderní míry, ničí atmosféru vyprávění i moderní výrazivo. Používání cizích slov vytrhuje z proudu příběhu a nutí čtenáře ohlízet se z mýtických světů zpět do toho našeho. Když z úst

středověkého rytíře vyjdou slova jako „zkolabovat“ nebo „maximálně“, čtenář o ně buď zakopne očima, nebo se zlomí smíchy. Ale pokud necháme promluvit mága z postkatastrofického světa, jsou zlomky „staré vzdělanosti“ a jim odpovídající výrazivo zcela na místě.

Na druhou stranu je nesmyslné snažit se o zbytečné archaismy, protože čeština je špatně snáší – na rozdíl například od angličtiny – a působí také směšně. Staroslověnštinou zkrátka čitelnou fantasy nenapíšeme.

Kamenem úrazu je historická fantasy, kde se tato příručka stává naprostou nutností. Pokud skutečně čtenáře přenášíme do starého Ruska nebo mezi Vikingy, musíme respektovat historickou geografii, způsob odívání a každodenního života. Krom toho i psychika a vnímání světa byly u starých národů odlišné od našeho. Celek – národ, město nebo kmen – byl mnohem důležitější než dnes, sociální uspořádání pevnější a postup z jedné společenské vrstvy do druhé téměř nemožný. Svět byl protkán nadpřirozenými silami, s nimiž tehdejší člověk přicházel do kontaktu téměř každý den, byly součástí jeho reality a života, jako pro nás jsou tramvaje, autobusy nebo výtahy. Co bylo staré a vyzkoušené, to bylo dobré, a středověký člověk často pocíťoval silnou nechuť k novým zvyklostem a novotám vůbec. Obřady a ustálené způsoby jednání se všudypřítomným nadpřirozenem – čili pověry – byly neměnné, ačkoliv jejich původ a někdy i smysl se ztrácel v mlhách nejasných vyprávění nebo už byl zapomenut zcela. Bůh a náboženství byli nezbytnou součástí existence a prostředkem jak se vyrovnat s obtížným životem, který měl tehdy mnohem menší cenu.

Stejně jako srozumitelnost jazyka je ale nutné dodržet pochopitelnost motivů, názorů a přístupu jednotlivých postav k okolí, k sobě, ke své existenci i ke smrti.

Všeobecně vzato platí, že všeho s mírou a z příběhu se nesmí stát klubko skutků nepochopitelných hrdinů nebo nudná vysvětlující učebnice, která postrádá napětí i spád. Ale to nic nemění na skutečnosti, že autor musí většinou znát mnohem víc, než kdy v textu řekne. Tyto „zákulisní informace“ nemusí být vůbec důležité pro samotný děj a pochopení zápletky, ale mohou z nich vyplývat zásadní skutečnosti, které už prezentujeme jako dané.

V této příručce najdete shrnutá fakta o středověkém životě ve městě i na vesnici, o právu, odívání, obchodu, společenském uspořádání, zbraních a boji, o zvířatech. Autor tak bude ušetřen rozsáhlých hledání a několikadenních ověřování kvůli jediné větě v jediné povídce. Kromě autorů si mohou obzory snadno rozšířit i čtenáři, protože myšlenky od děje nezřídka zalétnou k otázkám „Kolik je stopa?“ nebo „Kolik je míle?“ a především „Opravdu to takhle bylo?“, „Je tohle vůbec možné?“

Podstatou dobře napsaného příběhu je rovnováha mezi představivostí a skutečností. Proto nikdy neuškodí znát minulost. Nemusíte se jí otrocky držet a ohýbat kvůli ní neotřelé nápady, ale na základě této znalosti mohou vyvstat nové náměty, prostředí, zápletky i místa mnohých setkání... Proč nečerpat z tak bohatého zdroje? Při čtení se mi vybavilo – aha, takhle to bylo...

Lucie Lukačovičová

2.1 Předmluva autora

Příručka, kterou právě držíte v ruce, vznikala více než rok. Sbíral jsem a třídil informace z různých knih a vybíral z nich ty, které podle mého názoru mohou autorům povídek pomoci nejvíce. Bohužel, nevešlo se sem zdaleka vše a mnoho z nalezených informací se v této příručce neobjevilo. Vznikl tedy tento výběr mapující asi třetinu celkového množství textu. Zde se můžete seznámit s místy, kam hrdina zabloudí téměř v každé povídce: se středověkým městem, vesnicí a hradem. Nikoli pouze s budovami, ale i se stylem života, zvyklostmi a zajímavostmi, které k vybrané lokaci nějak patří. Prozkoumáme je podrobněji s našimi hrdiny, s nimiž za chvíli budete seznámeni.

Důležitou částí této příručky je přehled literatury. K internetovým adresám, ale i vybraným publikacím, je přidána krátká anotace o obsahu a zaměření – tento seznam by měl usnadnit hledání v obrovské záplavě odborné literatury, neboť vzhledem k svému rozsahu a záběru je tato příručka omezena pouze na základní informace. Slovníček na konci pak čtenáře seznámí s některými pojmy z historie a historiografie.

Je třeba si uvědomit a pracovat s tím, že se pohybujeme ve středověku, a to v prostoru vymezeném působením katolické církve (!) – převážně tedy ve střeoevropském prostoru či o něco řidčeji v Evropě západní. Mnohé z toho, co považujeme za samozřejmé, ve světě fantasy samozřejmě být nemusí anebo ani nemůže (například velká obliba krčem byla dána církevním zákazem v neděli pracovat – aby se člověk neunudil k smrti, nic jiného mu ani nezbývalo, protože žádná televize tehdy nebyla); a tomu se při tvoření našeho světa musíme přizpůsobit. Avšak pevně věřím, že o tom dokážete popřemýšlet a dát si věci do souvislostí tak, aby vše mělo hlavu a patu. Obecně platí, že v čím dřívější době se pohybujeme, tím primitivnější je vybavení i společnost sama.

A teď dejme slovo našemu milému i nešťastnému hrdinovi, Martinovi, který se nám stane průvodcem na cestě za otázkou „jak to vlastně bylo“.

~ ~ ~

Ještě poděkování všem, kteří mi pomohli s prací na této příručce: Martinu Antonínovi, Kátě Baránkové, Michaelu Broncovi, Honzovi Hančlovi, Hawkwindovi, Markétě Janatové, King Kongovi, Janě Kopečkové, Ivaně Kuglerové, Lucii Lukačovičové, Aleně Pětrošové, Tomáši Skoupému, Lence Tichákové, Ladislavu „Wothanu“ Tomičovi, Alžbětě Trojanové, Petře Vladykové...

...Iluve nejen za inspiraci při hledání jednoho z průvodců tímto dílkem...

...a všem začínajícím autorům, pro které byla tato příručka psána.

3 MĚSTO

Město se před nimi rozevíralo jako klín nenasytné ženy. Z návrší viděli střechy mnoha domů, kouř stoupající k obloze, vítr k nim přinesl vzdálené zvonění zvonů. „Jste na místě,“ řekl Martin.

Vskutku. Po několika dnech cesty konečně dorazili na místo srazu. Tady, v pohraničí, se měli setkat s oním šlechticem, který je tak dobře platil. Ted' byl úkol konečně splněn a oni si přijeli pro svou odměnu.

„Máš strach?“ zeptala se Iluve. Znali se už dlouho, aby poznala, když je Martin nejistý.

„Něco tuším.“

„Co?“

„Nevím, kašli na to,“ usmál se, zaplašil nervozitu a popohnal koně k městu. Když projeli branou, přivítala je ulice plná splašků a bláta. Pod nohama jim pobíhali vepři a slepice, po dřevěných chodnicích se plahočili chodci. Odněkud z dálky sem zaznívalo rytmičné bušení do kovadliny.

„Tenhle bordel je proslavený po celém království,“ kývl Martin směrem ke „Třem sestřičkám“, ale Iluvin přísný pohled ho zbavil iluzí, že by na vlastní kůži zjistil, co je na tom pravdy. Minuli několik krčem a dostali se na náměstí. Tady stály nejvýstavnější domy bohatých kupců a pánů konšelů. Skončili u „Mazaného králíčka“, kde měli domluvenou schůzku.

A tam jim nezbývalo než čekat, až se jejich zaměstnavatel objeví. Hlava jeho bratra čekala v pytli v jejich pokoji, aby výměnou za ni dostali pytel stříbrňáků.

Martinovi čekání nevadilo; pivo, pivo tady vařili skutečně výborné...

3.1 Základní charakteristika

Ocitli jsme se tedy s našimi hrdiny uzavření mezi městskými hradbami. Není to náhoda. Města totiž představovala nejvýznamnější sídelní útvar, k němuž středověk dospěl. Byla to střediska politického, hospodářského i kulturního vývoje středověké společnosti. Zatímco v západní a jižní Evropě navazovala na základy antické městské kultury,

ve střední a východní Evropě vznikala městský život především z ekonomických potřeb.

Zpočátku je slovo „město“ ještě velmi blízce spojeno se slovem „hrad“, teprve s rychlým vývojem ve vrcholném středověku a emancipací měst se rozdíl zvyrazňuje. Města vznikala dvojím způsobem. V dřívějších dobách vyrostla ze shluku osad hustě soustředěných kolem něčeho, co už na místě dřív bylo - hrad, klášter nebo například tržiště či brod přes řeku (tak vznikly četné Brody - např. Svinibrod, Brod nad Lesy atd.).

V druhém případě, v pozdějších dobách, lokátor (panovník nebo jím určená osoba) postavil město podle přesného plánu (například Nové Město pražské); také se říkalo, že tato města vznikala na „zelené louce“. Důvody mohly být i politické: například založením Českých Budějovic získal panovník opěrný bod v državách Vítkovců.

Město uzavřené v hradbách nebývalo nijak velké, jádro tvořilo tržiště s přilehlými ulicemi, kostel spolu se hřbitovem; to vše bylo obehnané hradbami. Mimo ně zůstávaly aglomerace tvořící předměstí, jež byly někdy při rozšiřování města zahrnuty do jeho areálu.

Můžeme rozlišit tři typy měst (podle hospodářského významu), kdy na nejnižším stupni stojí městečka na přechodu mezi vsí a městem, jejichž hlavním znakem je tržní prostor, a na nejvyšším stupni velké město, jež organizuje trhy v rozsáhlé oblasti. Ta bývala největší a v zemi jich bylo vždy jen několik. My jsme se s našimi dvěma hrdiny ocitli ve městě někde mezi, ani velké, ani malé, ale s dobrým pivem u „Mazaného králíčka“.

Jenže aby to nebylo tak jednoduché, rozlišujeme města i podle tohoto schématu:

- Město královské – bylo majetkem krále, který z něj měl přímé zisky (právě on a nikoli šlechta); jeho obyvatelé byli svobodní, mohli se volně stěhovat, volit si způsob zaměstnání a nakládat se svým majetkem.

- Město věnné – královské město, patříci však královně. Nijak se nelišilo od královských měst, pouze odvádělo daně královně, po smrti královny se vracelo zpět k majetku království.

- Město horní – bylo podřízené královskému mincmistrovi, patřilo do skupiny „svobodných“ měst. Základem horního práva se stal horní regál (výsadní právo panovníka na nerostné bohatství a těžbu).

- Město poddanské – bylo součástí určitého panství (biskup, klášter, feudál) a jeho obyvatelé byli na rozdíl od předchozích tří typů poddanými vrchnosti stejně jako vesničtí sedláci. V principu od nich vrchnost mohla vyžadovat robotu a jiné povinnosti, ale v praxi jim většinou udělovala různá privilegia, protože pro feudála mělo význam pouze dobře prosperující město.

Ovšem ne každé nové založené město se setkalo s úspěchem (mohlo jít o přecenění hospodářské perspektivy, následné zjištění nevhodných přírodních podmínek – záplavová oblast – atd.), některá byla přenesena na jiné místo, některá poklesla na úroveň vesnic, jiná zanikla úplně.

V každém případě bylo zapotřebí vesnické zázemí, z něž by město mohlo žít a kam by směřovala nabídka řemeslné práce. Tam také stávaly i hospodářské objekty (stodoly, seníky atd.). Ale i v případě sídel s velmi hustou zástavbou nebyly všechny zelené plochy vytlačeny za hradby – vedle hřbitovů šlo ve městě najít zahrady (klášterní, špitální, farní, při dvorcích a měšťanských palácích); v případě vhodných propozic mohly být ve městě i sady a vinice (u nás Nové Město pražské, které se stalo prototypem zahradního města díky velkému prostoru uvnitř hradeb, jenž se zaplňoval pomalu po celá staletí). Obchody a řemeslné dílny jednoho druhu se často nacházely ve stejné ulici (což dokazují některá dochovaná jména: Celetná, Platnéřská, Řeznická).

Pobyt ve městě by pro nás nebyl nejpříjemnější, i když Martin s Iluve si to jinak ani představit nedovedou. Ulice byly často nedlážděné (dláždění nacházíme u starších a bohatších měst a pouze někde), kvůli nebezpečí požáru neexistovalo noční osvětlení (v Praze je zavedl až Rudolf II.). V kupkách hnoje před domy, mezi kládami na haldách před pivovary nebo lázněmi přespávali bezdomovci, protože hnůj tepelně izoloval. Všude bylo plno špíny a zápachu, pobíhající drůbež i prasat. Chodci konali potřebu, malou i velkou, na ulici. Bylo

obvyklé, že zvláště v dobách epidemií nemocní z řad psanců umírali před očima kolemjdoucích.

Přestože existovaly předpisy a zákony, které měly ve městě udržovat pořádek (například povinnost vyvážet odpadky za hradby), málokdy se dodržovaly, neboť úklid nepořádku příslušel spodně a měšťan by mohl snadno přijít o svou čest. Kvůli bahnu (po dešti se bylo nutno někde brodit i po kolena) se chodilo pěšky nebo jezdilo na koních, vozy se používaly jen zřídka a k převážení nákladů.

Velkým problémem byly požáry – dřevěné domy nahuštěné na sebe způsobovaly, že požár jednoho domu často znamenal zkázu celého města. Opatření proto byla velmi přísná (například i zákaz pracovat v noci atd.).

3.2 Lidé

Jak tak Martin seděl v hospodě a popíjel pivo, přemýšlel, jaké by to bylo žít ve městě. Být váženým měšťanem, mít peníze. Stále a vždy jen cizinec na cestách, nikde doma, skoro nikde vítán, o tom snil celkem často. Nechrne ho tedy ještě chvíli snít a podívejme se, proč tomu tak je. Nezapomínejme, že status měšťana ve středověku zahrnoval mnohem víc, než se dnes na první pohled zdá.

Postavení měšťanů jednotlivých měst záviselo na tom, zda dané město patřilo do skupiny svobodných nebo poddanských. Pouze v prvním případě byli měšťané skutečně svobodní, ale v principu o tak velký rozdíl nešlo. V každém případě měl měšťan v poddanském městě mnohem více svobod než obyvatel venkova. Německé přísloví praví „městský vzduch osvobozuje“ – byla uznávána manželství nově příchozích, přestože je nestvrdil kněz, dívky se mohly procházet po ulici a ne sedět doma a čekat na ženicha, ženám nebylo zakázáno zvedat oči a volat na muže jménem atd.

To také souvisí s rozvojem měšťanského stavu a s růstem městské šlechty, jež byla dlouho trnem v oku šlechtě staré. Nicméně bohatství měšťanů zastínilo tradice, peníze zahýbaly světem a šlechta brzy o svá výsadní práva přišla a musela se o ně dělit s městy.

Ten, kdo žil ve městě, ještě nemusel být zákonitě měšťanem – vstoupit do této uzavřené skupiny předpokládalo dlouhý pobyt ve

městě (často delší než jeden rok), provozování řemesla, zakoupení nemovitosti nebo přiznání se do měšťanské rodiny. Plnoprávných měšťanů nebylo mnoho, někdy i pouhá pětina celkového počtu obyvatel. Zbytek byl vyloučen z účasti na správě města úplně – tovaryši, studenti, domácí učitelé, cizinci (i když žili ve městě třeba dvacet let, stále se na ně pohlíželo svrchu), městská chudina žijící z milodarů, žebráci, rasové, biřici, pištcí, tuláci, kati apod.

Chudí žili v malých komůrkách nebo v podkroví, tři čtyři v jedné místnosti, majetnější rodina si mohla dovolit pokoj nebo dva, musela se však dělit o studnu či kuchyň. Řemeslník měl vlastní dům, krb, sklep i sýpku, ale v domě žil spolu se služebnictvem a učedníky. Jenom ti nejbohatší měli celý dům „pro sebe“. Těch chudých však vždy bylo mnohem víc, proto se bohatí většinou bez problémů vešli na náměstí, kde stávaly ty nejkrásnější domy. Takové, na jaké myslel u piva snící Martin.

3.3 Právo

Především ve městech německých se vyvinul nový právní systém, který byl posléze přejímán městy střeoevropskými. Jeho charakteristickými znaky bylo měšťské právo, měšťský mír, měšťské svobody; a právě to nám ukazuje zvláštní postavení, které ve středověku města měla, a proč má Martin takové sny, jaké má.

Kromě předchozích práv mohla získat vlastní znak a později i pečeť; také k postavení radnice bylo třeba zvláštního privilegia. Udělování těchto privilegií bylo pouze v rukou panovníka, což se týkalo nejenom královských měst, ale i měst poddanských. Veškerá práva podléhala rychtáři (fojt, šoltys), kterého dosazoval také král. Rychtář musel respektovat měšťskou radu (tvořenou konšely – v českých zemích 4 nebo 12 členů, podle druhu přijatého práva – magdeburské, pražské, brněnské), ale jak už to bývá, ta nad ním postupem času získala moc. V čele rady stál purkmistr (konšelé se v této hodnosti pravidelně střídali). Rada řídila měšťský život, přijímala měšťany, mohla soudit, měla na starosti policejní správu atd. K zajišťování právních potřeb měšťanů sloužily měšťské knihy.

Ve městech narazíme na cechy, další charakteristickou skupinu. Šlo o organizaci řemeslníků zpravidla téhož řemesla. Funkcí cechu byla ochrana proti konkurenci, řízení nákupu surovin a odbytu výrobků, hájily zájmy mistrů proti tovaryšům, dohlížely na jakost výrobků, organizovaly výchovu učňů a tovaryšů atd. V Čechách jsou doloženy od konce 13. století a udržely si svou moc až do 18. století (formálně zrušeny 1859).

Každé město pak mělo soubor různých speciálních královských výsad (privilegií), jež se nevztahovaly na jiná města. Kromě toho se vytvářely autonomní právní normy, takže se města stala svébytnými subjekty v oblasti jurisdikce (práva) – jednoduše řečeno, v každém městě platil jiný zákon.

Nakonec zmíníme základní a nejrozšířenější městská práva, které v různých obdobách platila téměř všude:

Právo mílové – monopol města na odbyt nejběžnějších potravinářských živností (pivovarnictví, sladovnictví, řeznictví) v okruhu jedné míle od hradeb (u nás 11 km nebo 7,5 km).

Cechovní primus – řemeslná výroba byla možná jen v rámci cechu.

Právo nuceného skladu neboli ungelt – clo ze zboží, které vezli kupci přes město. Někde se název přenesl i na domy, v nichž museli kupci projíždějící městem skládat své zboží a nabízet k prodeji.

Právo nucených cest – kupci museli dodržovat přesnou trasu, aby se nemohli vyhnout městu, a tím i placení cla.

Hradební právo – právo uzavřít městskou zástavbu věncem hradebních zdí.

Právo vářečné – právo vařit a posléze i prodávat pivo v rámci vnitřního trhu.

3.4 Odívání

Šaty dělají člověka, jak se říká. Ve středověku to platilo téměř bez výhrad. Každá ze sociálních skupin se ještě k tomu držela předepsaných pravidel, jak se dozvíme později. „Šaty dělají člověka,“ zopakoval Martin, „ale jak se dělají šaty?“ Takto: zpracování lnu (konopí) stejně jako předení příze bylo prací městských i vesnických

žen. Sukno vyráběli tkalci, ale šaty se šily doma; stejně jako se doma provádělo zušlechťování pomocí bělení. Barvíři plátna se objevují až v souvislosti s dalším rozvojem odvětví. Největší proslulost ohledně kvality látek si získala zejména města ve Flandrech.

Jakost tkaniny se posuzovala podle jemnosti i podle barvy. Látky barvili barvíři vyvářením v barvicích roztocích. Obecně platí, že barevné odění nosili bohatí (karmín, šarlat, zelená, modrá, žlutá), zatímco chudí chodili v bílé, režné (plátno), šedivé (vlna) nebo černé.

Kromě toho se používaly kožešiny (lemy oděvů, kožichy), v chudších vrstvách se často nosily ovčí kožichy. Mezi dražší látky patřil například sendal (polohedvábná látka) nebo hedvábí – to se vyrábělo z vláken bource morušového, dováželi je z Číny janovští a benátské obchodníci a bylo to luxusní zboží.

Podle oblečení bylo skutečně možné zařadit člověka na první pohled. Kdo nenosil oděv přiměřený své společenské vrstvě, buď se dopouštěl „pýchy“, nebo „ponižoval“ svůj stav. Dokonalé oblečení sestávalo z více kusů. Odívání ve městě bylo na vyšší úrovni než na vesnici, záviselo na postavení toho kterého měšťana. Šat těch nejbohatších byl téměř srovnatelný s oděvem šlechty (viz kapitola Hrad).

Nosily se sandály i boty uzavřené, v gotice se objevuje špička, která postupně přechází v „zobákové boty“, jež nosila šlechta. A teď trochu podrobněji.

3.4.1 Muži

Spodní sukně (pojmem sukně se míní oděv sahající od ramenou až ke stehnům či kotníkům) – plnila též funkci nočního prádla, pokud její nositel nespával nahý. Nebývala zdobená.

Tunika – vyrobená je z jednoho kusu látky, navléká se přes hlavu, nejběžnější a nejpoužívanější část; nosila se v době románské, potom byla vytlačena novějšími částmi oblečení. Často byla barevná, bohatě zdobená a ušita z drahých těžkých látek.

Sukně po kolena – zhotovená z jednoho kusu, v pase mírně podkasaná. Byla základním mužským oděvem během celého gotického období.

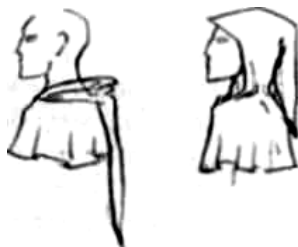
Kabátec – vyvinul se ze suknice, těsně přiléhá k tělu, zapínal se pomocí šněrování nebo knoflíčků.

Nohavice (kalhoty) – odění se nosilo často dlouhé, takže kalhoty nebyly vidět, tvořily je dvě samostatné nohavice, ke kterým se nosily volné spodky, u vyšších vrstev se nohavice staly i módní záležitostí.

Kukla s kápí – kryla hlavu, zčásti i ramena, prsa a záda jako pláštík. Používali ji i mniši, poutníci a ve 14. století pronikla do obecné módy. Na zhotovení kukly bylo potřeba 6 až 7 loktů sukna.

Čapka – různých tvarů a různé velikosti. Často se nosily i klobouky a barety.

Rukavice – nosily se buď na ochranu nebo na ozdobu, později téměř všemi vrstvami společnosti, ale v začátcích šlo o velmi drahou záležitost.

3.4.2 Ženy

Základní součástí ženského oděvu byl šat, v našem smyslu šaty, které se vyvinuly ze spodní sukne; přestože plnily funkci intimního oblečení, nebyly jím. Bývaly zhotovovány z barevných látek, měly dlouhé rukávy, bohaté zdobení a mohly se nosit i samostatně. Bílé spodničky (košile) jako vysloveně spodní prádlo se objevují až ve 14. a 15. století. Noční košile je známá až z konce 15. století a kalhotky ženy vůbec neznaly.

Dlouhé šaty se navlékaly přes hlavu a spínaly se buď vepředu nebo vzadu knoflíčky, háčky, nebo se šněrovaly. Ve druhé polovině 14. století převládla móda přepásání na bocích.

3.5 Stavby

„Jdu se projít,“ houkl Martin prvního večera na Iluve, která polehávala v pokoji a odpočívala po dlouhé cestě. Jenom mávla rukou a nechala ho jít. A my buď můžeme odpočívat s ní, což by se možná leckterému pánovi líbilo, i když ona by jistě tvrdila, že ji bolí hlava; anebo se vypravíme s Martinem na prohlídku města. Samozřejmě, neuvidíme zdaleka všechno, ale i tak to bude zajímavější. Už jenom proto, že Martina hlava nebolí.

3.5.1 Hostince a krčmy

Naši malou turistickou prohlídku města začneme spolu s Martinem tam, kde skončili oni, totiž „U Mazaného králíčka“. I když jestli se tak nějaká krčma skutečně jmenovala, to je otázkou.

Dříve bývala krčma zároveň domáckou výrobnou piva (právo vařit pivo měl každý měšťan) a sloužila i k zásobování obyvatel různými importovanými druhy zboží: solí, kořením nebo třeba masem. Později se stala živností, kterou provozovali ve svých domech právovárečníci (měštští pivovarníci), anebo živností nájemnou. Ve městě byla krčma svázána s tržištěm, nejenom že se tam stavovali kupci a formani a ve dnech trhů se plnila vesničany, ale sloužila také jako místo uzavírání obchodů.

U zboží vysoké hodnoty (zvláště u dobytka a koní) měla koupě svůj zvláštní obřad (dohoda o ceně před svědky, předání peněz, podání ruky a počastování nápojem všech, kteří se obchodu účastnili – tj. prodávajícího a svědků), který se odbyval právě v krčmě. Proto byla náměstí a tržiště obklopena často větším počtem krčem. Pro tržní transakce sloužily kamenné stoly před krčmami. K šenku náležela i služba hostinská – obsluhování nejen nápoji a jídlem, ale i noclehem.

Kromě krčem, kde se občerstvení podávalo každému, existovaly i hostince korporativní pro členy jednotlivých cechů. Tam se členové

cechu scházeli při různých příležitostech, pohoštění šlo na útraty cechu nebo mistra. Vandrovní tovaryši měli v cechovních hostincích nocleh zdarma.

Nejrozšířenějším nápojem bylo pivo a podle toho se též nazývalo „tekutý chléb“. Pily ho všechny vrstvy i jako náhražku vody, neboť to byl jeden z mála způsobů jak zahnat žízeň a nevystavovat se přitom střevním onemocněním.¹ Před 14. stoletím se vařilo podomácku, poté převládlo městské, klášterní a vrchnostenské vaření. Chudí pili řídké a méně kvalitní, bohatí si mohli dovolit „husté“, lepší pivo. Venkované pak platili za špatné znalce, kteří vypijí téměř cokoli. Narozdíl od dnešních piv byla ta tehdejší mnohem hutnější a i na vzduchu (ve džbánu) vydržela dlouho čerstvá (nevětrala).

Víno bylo nápojem šlechty, ovšem záleželo na regionu. Dovážela se drahá luxusní vína. Víno, které dopravou ztratilo kvalitu, bylo upravováno medem a kořením. Lidovými nápoji byly šťávy z mízy stromů a různé mošty.

I když pivo Martinovi také chutnalo, ze všeho nejradyji měl medovinu, která nahrazovala většinu lihových nápojů. Pila se pro chuť i pro radost. Vznikla nejspíš náhodou, když se med nechal příliš dlouho ležet a zkvasil. Postupem času se rozmohla velkovýroba a vyrábělo se několik druhů – světlá, tmavá, nahořklá. Prodej medoviny se soustředil do zvláštních krčem. Její obliba však klesala a nahrazovalo ji pivo s vínem. Podobným nápojem byl i hypokras, neboli medové víno.

Destilaci a výrobu alkoholu objevují Arabové v 9. století, do Evropy se jeho výroba rozšiřuje teprve ve 13. a 14. století. Základem bylo víno, které se přepálilo s přísadou soli; požitelný nápoj vznikl až po dvoj nebo vícenásobném pálení a čištění. Ale Manina z něj vždycky pekelně bolela hlava.

Jídlo se i v hospodách rozlišovalo pro chudé a pro bohaté. Častá byla polévka, kaše, maso v koření, rybí krmě, hrách a sýr; jídla pro zámožnější pocestné mívala v menu více chodů – polévka, maso, kaše. Ale jídlu se budeme věnovat ve zvláštní kapitole.

¹ Pivo nahrazovalo pitnou vodu téměř do konce 19. století. Kromě dospělých pily pivo běžně i děti.

3.5.1.1 Zábava a hry

V krčmě, ať už na cestách nebo doma ve městě, se jen nepilo, ale hrály se také různé hry. Jmenujme alespoň ty nejrozšířenější.

Šachy jsou hrou prastarého původu, vznikly nejspíš v Indii a odtamtud se hra šířila na východ do Číny a na západ do Persie. Byla oblíbená u Řeků i Římanů a do Evropy se dostala díky křižáckému tažení. Bývaly nejčastěji zábavou urozeného panstva. Na šachovnici se také hrála dáma či jiné hry.

Ze šachů převzaly část figur karty, původem ze střední Asie, do Evropy se dostaly také díky křížovým výpravám. Dalším zdrojem pro vývoj karet může být tarot, jehož původ se klade už do starověkého Egypta. Používaly se ke kouzelnickým kouskům, věštění, předpovídání i hrám. V českém prostředí každou sadu neoznačují barvy, ale jeden ze čtyř panovnických znaků – císař římské říše, král český, uherský a francouzský (48 karet); Italové a Francouzi rozlišovali různými symboly duchovenstvo, měšťany, šlechtu a spořádaný lid (36 karet); Němci měli čtyři barvy vojska (32 karet). Hodnoty pak symbolizovaly feudální tituly – nejvyšší byl král, pak královna, dvorští úředníci a jako nejnižší karta šašek. Her existovalo velmi mnoho: „flus“ (cílem bylo sestavení řady karet jdoucích po sobě), „trumfa“ (vyhrával ten, kdo měl krále), „lancknecht“, „malá prima“ atd.

Hrálo se i mnoho kostkových her, z nichž nejznámější byly nejspíš vrhcáby (dnes *backgammon*) – původ hry sahá až ke starým Sumerům 5 000 let před našim letopočtem. Hrály se v Řecku a Římě a do celé Evropy se rozšířily ve středověku. Jsou mimořádně vzrušující hrou, ale také hrou vysoké dovednosti. Nezáleží pouze na štěstí při hodu kostek, ale i na taktické dovednosti hráče. Hraje se na desce zvané „vrhcábniče“, každý z hráčů má dvě kostky a patnáct kamenů, které posunuje po hrací desce.

Hrály se též kuželky, zvláště v městském prostředí; pod pojmem „koule“ se zase skrývá mnoho různých her, jež vedly k modernímu kulečníku, kroketu atd. I klasické skořápky mají svou dlouhou historii.

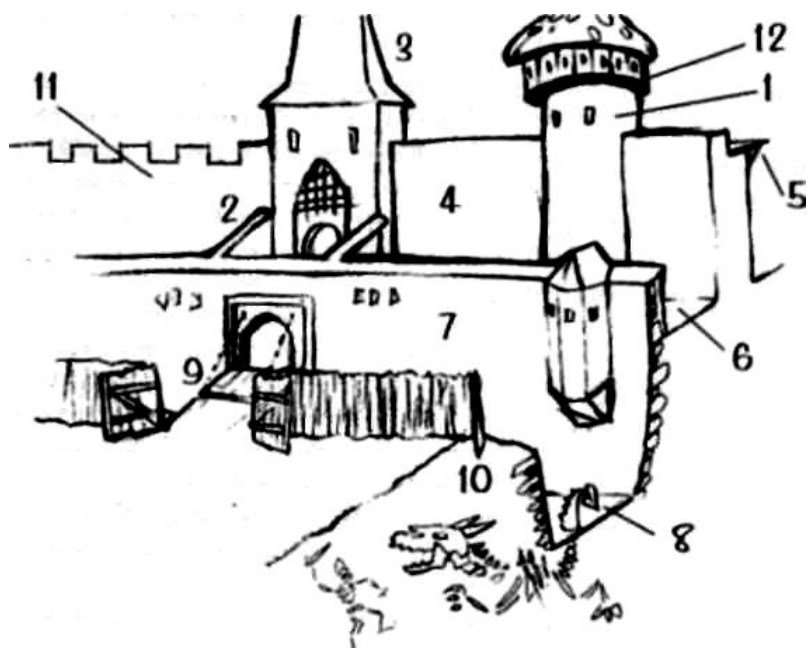
Mnoho pramenů dokládá krčmy jako místa hazardních her. Samozřejmě se vždy našli hráči, kteří nechtěli hrát poctivě. Pokřivená kostka byla známá už v prehistorických dobách a vyskytuje se i dnes. Nejčastější formou úpravy je vybroušení části okraje, takže kostka se kutálí s určitou odchylkou. Druhým způsobem je zatížení jedné strany kostky. Rovněž karty se různými způsoby upravovaly.

Do krčmy mohli též zavítat potulní kejklíři, artisti², hudebníci, zpěváci, mimové a tanečníci (žakéři). Kejklíř byl medvěďář, cvičitel psů nebo opic, provazochodec, vrhač nožů, polykač ohně nebo břichomluvec. Kejklíř byl rovněž muzikant, který hrál na rozličné nástroje k tanci i do pochodu. Obveseloval diváky tím, že provozoval nejrůznější kousky a převlékal se do kostýmů. Byl to šašek vyprávějící vtipy či vypravěč, který se specializoval na vyprávění pohádek a příběhů. Kejklíř byl i trubadúr skládající básně a písně. Tito potulní kejklíři však neměli ve středověkém právu zastání a církev jim dokonce odpírala právo křesťanského pohřbu – taková byla odvrácená tvář jejich veselí.

3.5.2 Městské opevnění

Hradby se staly symbolem samosprávných práv obyvatel města, symbolem bezpečí a pořádku. Pro vesničany byly symbolem bezpráví a kořistnictví měšťanů, kteří se musí se svým majetkem zavírat za mříží hradební brány. Uvnitř města hradby rozdělovaly jednotlivé čtvrti, ale to nebude případ městečka, jehož ulicemi Martin bloumá.

² Základem vystoupení artistů byla akrobacie, žonglérství atd.

Městská hradba

1 – Hradební věž

2 – Předbrání

3 – Věžová brána s padací
mříží

4 – Hradba

5 – Ochoz

6 – Parkán

7 – Parkánová zeď

8 – Vyzdívaný příkop

9 – Padací most

10 – Val s polským plotem

11 – Cimbuří

12 – Podsebití

Slavnostního zakládání hradeb se často účastnil sám panovník, ve 14. století bylo položení základního kamene symbolickým aktem založení města.

Podle městských policejních nařízení se nesměla na hradbách a věžích probourávat okna, vchody, záchody na krakorcích ani jiné otvory, u hradeb se nesmělo skládat dříví ani jiný stavební materiál, kterého by mohl užít nepřítel.

Hradební zeď mívala zvenčí parkán, neboli taras, což byl zprvu věnec příhrádku lemovaný proutěným plotem nebo palisádou; z něho

se později vyvinul průchod mezi dvěma hradebními zdmi. Za vnější hradební zdi býval příkop.

Na břehu řeky nebylo třeba stavět hradby vůbec, protože se nepředpokládá útok z vody. Prudké svahy poskytovaly dobrou pozici pro předsunuté opevnění. Zeď mohla být dva až tři metry tlustá, zakončená cimbuřím, v pozdějších dobách se používaly pouze střílny (do této podoby byly představovány i hradby s cimbuřím) nebo zděné či častěji hrázděné ochozy, někdy doplněné arkýřovými věžičkami; bývala též zesílená věžemi a baštami.

Hradební věž s podsebitím (ochoz přesahoval přes hradbu) umožňovala otvory v podlaze útočit na protivníky, kteří přilehli k patě hradební zdi, ostřelovat je, lít na ně horký olej nebo vroucí smůlu či házet kamení.

Pokud bašta přesahovala z hradby ven, umožňovala křížovou palbu. Věž byla samostatným článkem opevnění, bývala vyšší než okolní hradby, věžice byla pouze zpevňujícím článkem a hradbu nepřevyšovala. Její ochoz je pouze rozšířením ochozu hradebního. Věž otevřená do města poskytovala snadný přístup obránců a zároveň v okamžiku, kdy ji obsadili dobyvatelé, nemohla sloužit jako opora k dalšímu útoku.

Městská brána se skládala ze dvou částí – samotné brány a předbraní. Vstup do předbraní (prostoru mezi vnější zdi a samotnou branou) byl přes padací most. Často vedle sebe byly dva, jeden pro povozy, druhý pro pěší. Kromě vojenské funkce mělo předbraní i funkci ekonomickou: vybíralo se zde městské clo a mýto a odbavovaly se povozy. Samotná brána byla věž s průchodem, který se v případě nebezpečí nebo v noci uzavíral mříží. V pozdějších dobách bránu tvořil průjezd mezi dvěma věžemi. Někdy bránu doplňoval barbakán – předsunutý opevňovací článek.

V hradbách bylo možné najít malé branky – fortny – které umožňovaly přístup k parkánu, měly být dobře zabezpečeny, ale přesto byly nejslabším článkem opevnění a nepřítel často užil lsti, aby se touto brankou dostal do města; podobnými slabými místy byly propustě vody (potoka).

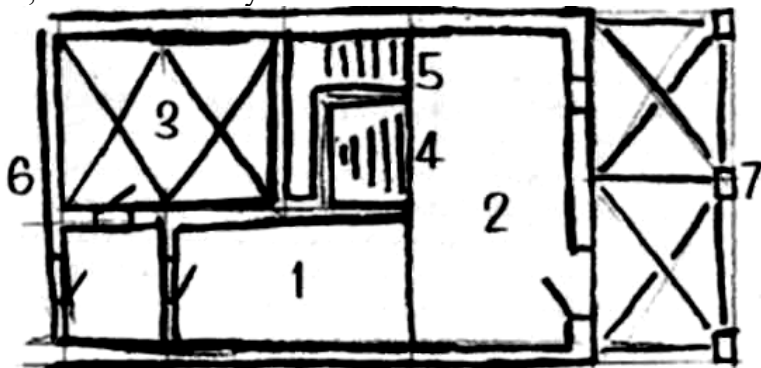
3.5.3 Měšťanský dům

Martin, stejně jako dnešní turista, se zastaví na náměstí a obdivuje krásné domy těch nejbohatších. V takovém by chtěl žít. Ale nakonec jenom smutně povzdechne a jde dál. My se ještě na chvíli zastavíme.

Na náměstích a hlavních ulicích bývaly domy úzké a dlouhé, na šířku měly 3 až 10 metrů, na délku spolu se dvorkem a hospodářskými stavbami až 25 metrů. Starší domy měly průjezd do dvora (typ průjezdový), mladší typ s loubím se pak nazýval mázhauzový nebo sinový (podle velké síně v přízemí, kde měl majitel obchod nebo kde právovárečníci čepovali pivo). Tyto domy jsou běžnější a typičtější, proto se budeme zabývat jimi. Samozřejmě jde o ideální představu, skutečné stavby pak spojují prvky obou typů přestavbou ze starších, spojením dvou sousedních domů atd.

Většina domů měla sklepy, které sahaly i mimo parcelu a spojovaly se do rozlehlých katakomb, jež měly už i účel obranný. Ve sklepě bývala studna a sklady zboží, které potřebovalo být v chladu.

Podloubí chránilo nejenom chodce před nepřízní počasí, ale sloužilo i obchodu, odtamtud se dříve také sestupovalo přímo do sklepa. Z velké síně (mázhauzu) se dalo spojovací chodbou dojít do dvora, do zadní komory a v zadní části

Typický mázhauzový dům

1 – Spojovací chodba	5 – Schodiště do patra
2 – Mážhaus	6 – Dvůr
3 – Zadní komora	7 – Podloubí
4 – Schodiště do sklepa	

mázhauzu vedlo schodiště do sklepa i do prvního patra. Tam se nacházela druhá velká síň, nejhonosnější partie domu. V zadních částech se spávalo, uprostřed byla černá kuchyně (malá temná místnůstka bez oken s ohništěm, kde se vařilo přímo pod otevřeným komínem). Pokud měl dům ještě jedno patro, jeho stěny byly velmi šikmé a místnost sloužila většinou pro zaměstnance (měl-li obchodník nějaké). Máme ale i domy čtyř nebo pětipatrové. Záchod byl umístěn na dvoře, místo toaletního papíru se používal mech.

Okna byla ze skla až od sklonku 15. století, předtím sloužila natažená měchuřina a dřevěné okenice, které se na noc zavíraly.

Chudinské domky nebývaly tak honosné, většinou šlo o dřevěné nebo hrázděné stavby přilepené na hradby, případně polozemnice – byly zahlobené kolem jednoho metru do země, což napomáhalo udržení tepla. Zahlobené zdi byly vyzděny, na nich pak seděla dřevěná nebo hrázděná konstrukce, uprostřed této jedné místnosti bylo ohniště.

3.5.3.1 Interiér

Kultura nábytku se rozvíjela mnohem pomaleji než ostatní odvětví hned z několika důvodů. Jednak byly na vině časté požáry, které mnohdy zničily větší část města a s ním i všechn nábytek. Dalším důvodem byl nevelký zájem; lidé se raději chlubil drahým šperkem než pohodlným bydlením. Teprve později vývoj postoupil kupředu.

Nejjednodušší kusy nábytku jako lavice, stoličky apod. se zpočátku vyráběly doma, truhláři se objevili na scéně až ve 14. století, jejich práci do té doby zastávali tesaři.

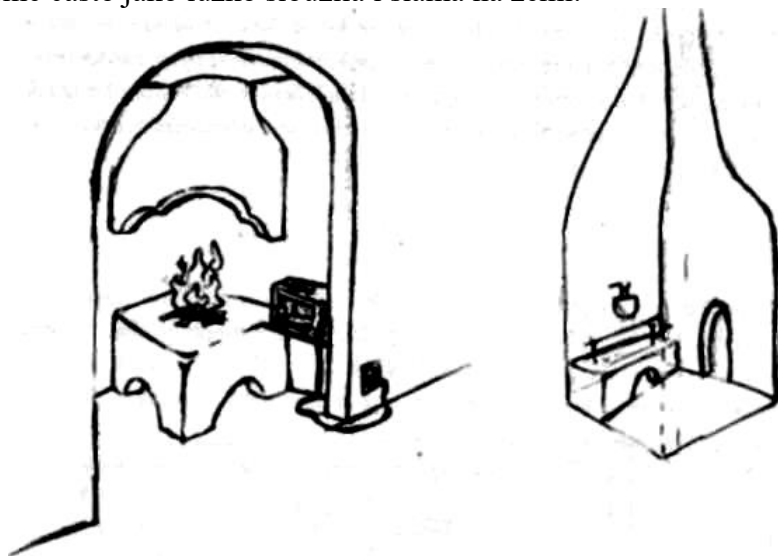
Nejobvyklejší vybavení domu tvořila bidla, stoly, lavice, podnožky, postele. Na bidla umístěná v jizbě se zavěšovalo oblečení, méně často se ukládalo do truhel. Truhla byla nejsložitější a většinou také nejlepší částí nábytku. Kromě toho, že se do ní ukládaly šaty, peníze, šperky nebo vzácnější nádoby, sloužila i jako sedací nábytek nebo postel. Okované truhly pak měly funkci trezorů.

Položením dvou truhel na sebe vznikla skříň, u nás (15. století) později než v Evropě (13.-14. století). Jejich funkci zastávaly buď truhly samotné nebo prosté otevřené police.

Od sklonku 14. století se stává oblíbeným kusem nábytku stůl, postavený většinou k lavicím v koutě světnice. Lavice byly uspořádány tak, že se nikdy nesesedělo zády ke dveřím. Oblíbený tvar desky byl obdélník. Stůl se stal centrem jizby, neboť se zde rodina scházela nejenom k jídlu, ale i k vážnějším rodinným poradám a modlitbám.

Oblíbené byly stoličky s překříženými nohami, lepší domácnosti si mohly dovolit křeslo.

Postele stávaly často ve výklencích, kde měly být chráněny proti chladu. Ve středověku nelze hovořit o soukromí ložnice, postel stávala v obytné jizbě a většinou spalo více lidí na širší posteli (jen bohatí si mohli dovolit komfort jedné postele pro jednoho člověka). V chudší rodině často jako lůžko sloužila i sláma na zemi.

Dvě ukázky černé kuchyně

V renesanci a baroku se rozšířil kabinet – skříňka na vysokých nohách s množstvím zásuvek a tajných přihrádek. Komoda (oblíbená hlavně v 18. století) zase sloužila jako prádelník nebo skříň; většinou byla na nožkách, se zásuvkami. Sekretář je původem barokní a

poněkud připomíná kredenc. Horní část je se zásuvkami, dolní odklápací s rovnou deskou na psaní.

Primitivnost nábytku překrývala látka, používala se hojně a často (avšak jenom v místnostech s kamny nebo krbem, ne v dýmných prostorech). V domě můžeme najít ubrusy, závěsy oddělující prostor a baldachýny.

Zděné domy také hojně využívaly výklenků, z nich postupem času vznikly šatní komory, v přízemí nahrazovaly sedací nábytek sedile – pevné lavice ve výklencích zdi.

Z pece se vyvinula kachlová kamna, která vyhřívala celý pokoj; navazovala na černou kuchyň, odkud se do nich přikládalo.

Problémem bylo osvětlení – středověký dům měl místnosti, kam nedosahovalo denní světlo. Používaly se louče zasazené v loučnicích, přenosné pochodně (fakule) v podobě tyčí ze smolného dřeva nebo víchy nasazené na držadlo. Další možností bylo použít hliněné nebo železné kahánky naplněné lojem; lojové a voskové svíčky ve svícnech, které však byly dražším způsobem osvětlení, stejně jako olejové lampy. Ve městě platila mnohá bezpečnostní opatření proti požárům, takže i tím se osvětlení komplikovalo.

3.5.4 Nevěstinec

Martinův svět byl asi o něco lepší, co se týče nevěstinců. Náš středověk, svázaný přísnými zákony církve, nevěstkám příliš nepřál. Jaký je skutečný předobraz „Tří sestřiček“, které konečně Martin dostal šanci navštívit?

Ve velkých městech se oficiálně plně uznávané nevěstince neboli hampejzy vyskytovaly nejpozději ve 13. století. Skrývaly se většinou někde poblíž hradeb nebo příkopů v tzv. „ženských uličkách“. Ženám tam pracujícím se říkalo všelijak – lehké ženy, ženky, povětrné, poběhlice, kurvy, milostnice, kuběny, běhny, důry, cuchty, coury atd. Pokud si nějaký mládenec ulevil u některé z těchto dam, nebralo se to příliš přísně (pokud se potom vyzpovídal).

Nevěstky byly, jak se obecně uznávalo, pro život nezbytné, dokonce i svatá církev je tolerovala.³ Pro chudé tovaryše nebo vojáky, pro něž nebyla měšťanská dcera prostě k mání, byl nevěstinec jedinou možností. Navíc důsledkem válek a jiných nebezpečných „podniků“ bylo mnohem více žen než mužů a vzhledem k tomu, že středověký svět patřil mužům, žena neměla mnoho na výběr: buď se stala nevěstou nebo nevěstkou.

Bordely patřily městu a to je pronajímalo.⁴ Správcem byl buď městský úředník nebo soukromá osoba – bordelář – která provozovala nevěstinec za dohledu městských úředníků. Snahou úřadů bylo zavřít nevěstky do veřejných domů, kde by je měly pod kontrolou, a tudíž vymýtit pouliční prostituci.

Spojení s lázeňstvím bylo známé už odnepaměti a fungovalo až do 15. století. Mnoho hampejzů se také nacházelo v přístavních městech (ať už u moře nebo jen u řeky), kde kromě námořníků klientelu tvořili i cestující obchodníci. Mnohé krčmy přímo k prostituci povzbuzovaly, protože krčmářům bylo vrchností povoleno mít v domě holky k přilákání hostů. Zejména u francouzských a italských taveren se těžko rozlišovalo, čím byly původně, zda nevěstincem nebo krčmou.

Netolerovalo se však všechno – musela se dodržovat určitá pravidla a například za anální a orální sex hrozil trest smrti (důvodem bylo opět křesťanství); postavení nevěstky nebylo vůbec záviděníhodné. Návrat do normální společnosti byl téměř nemožný, mzda u pouliční prostitute mizivá – v roce 1420 prý prostitute se čtyřmi ženami stála tolik, co jedno vejce!

Nevěstky musely za Rudolfa Habsburského platit týdně dva feniky a o nedělích a svátcích se ve městě nesměly ukázat. Také se jim zakazovalo nosit šperky a bohatě zdobené šaty, nebo jim byl přímo předepsán zvláštní oděv – aby si je náhodou někdo nespletl s počestnými dámami, nebo aby si někdo nespletl počestné dámy s nimi.

³ Jak pravil jeden z žáků Tomáše Akvinského: „Ve společnosti má děvka stejnou úlohu jako žumpa v paláci. Nebýt žumpy, smrděl by celý palác.“

⁴ Dělo se tak v 15. století na mnoha místech zároveň.

Kromě nevěstek usazených v nevěstincích se vyskytoval mnohem větší počet „cestujících nevěstek“, které táhly z místa na místo, kde se zrovna konal církevní koncil, nebo se připojily k nějakému vojsku. Davy markytánek, potulných žen a nevěstek doprovázely nejenom vojáky, ale i císařské cesty, říšské sněmy apod.

Koncem 15. století se objevila nová pohroma – syfilis. Utrpení z této nemoci podnítilo hon na prostitutky, veřejné domy byly zavírány, nevěstky vyháněny; někde jim byl uríznut nos nebo uši, jinde je čekal pranýř, zbičování, cejchování nebo dokonce utopení. Ale po nějaké době se bordely opět otevřely, aby se „předešlo většímu neštěstí“ (16. stol.), a od té doby se prostituce, úřady tolerovaná, spojuje se zločinem, neboť chudým nevěstkám nezbyvalo nic jiného, než se živit i tímto způsobem.

3.5.5 Trh

Významnými okamžiky života mezi městskými hradbami byly trhy, jarmarky a hody, kdy se do města sjížděli vesničané z celého okolí. Šlo nejenom o možnost jak nakoupit a prodat, ale i o společenskou událost (například někteří rolníci se dostali na trh jen jednou za rok, na sv. Martina, kdy šli odevzdat daň). Trh (obvykle jednou týdně) nebo jarmark (pouze několikrát do roka) se konal na náměstí, v Praze byla dokonce tržiště specializovaná – koňský trh, dobytčí trh atd. Bez svolení panovníka nebylo možné tržiště přesunout ani založit (šlo zase o zisky, panovník hleděl hlavně na to, jak si naplnit vlastní kapsu).

Je třeba si uvědomit, že feudální svět byl časem „primitivního obchodování“, kdy obchodník žádal za své zboží přehnané ceny a za zboží ostatních byl ochoten platit měďáky. Také ne každé zboží bylo dostupné všude, v dřevařské osadě si mohl zájemce jen stěží pořídit kvalitní zbroj nebo zbraně či jiné vzácnější zboží. Kompletní nabídku řemesel a služeb pak nabízelo jen větší město. Mnohdy se stávalo (a stává se občas i dnes), že za koupi zaplatil zájemce dvakrát víc, než když chtěl dané zboží prodat. A kolik různé zboží stálo?

Následující údaje jsou většinou ze 14. století (některé z první půle 15. stol.), písemně doloženy – přesto je však nutné brát je s určitou

rezervou. Pochází z různých míst a pojednávají o různě kvalitním zboží, ale i tak následující tabulka poslouží k orientaci vcelku dobře. Ceny jsou pro ulehčení (a podle starého zvyku) převedeny na cenu jedné krávy. Pro srovnání, v současné době se její cena pohybuje kolem třiceti tisíc korun.

Položka	Cena v groších	Počet krav
Denní minimum na stravu	nejméně půl groše ⁵	–
Půlkilový bochník chleba	4 parvy	–
Slepice	1,5 gr.	–
Pas	1-2 gr.	–
Poduška nebo polštář vycpaný senem	1-3 gr.	–
Slamník	2-4 gr.	–
Nůž	2-4 gr.	–
Lopata	3-4 gr.	–
Stolička	4-5 gr.	–
Hrubá selská škorňe	okolo 5 gr.	–
Pohřební svátost	4-6 gr.	–
Krumpáč	6 gr.	–
Sekera	6 gr.	–
Kožený řemen	6 gr.	–
60 železných hrotů střel do kuše	7gr.	–
Spodní košile	7-8 gr.	–
Křeslo	7-8 gr.	–
36 litrů pšenice (od sedláka)	8-10 gr.	–
Kolovrat	10-13 gr.	–
60 ocelových hrotů střel do kuše	12 gr.	–
Pluh	12 gr.	–
Pár solidních kožených škorňí	zhruba 13 gr.	–
Sáh obyčejného plama	v průměru 14 gr.	–

⁵ Hřivna (pražská)=20 pražských grošů, 1 groš = 12 parvů (denárů, haléřů) – stav mezi lety 1300 a 1387

Půlkilo vlny	13-17 gr.	–
Ječmen pro koně na 40 dní	15 gr.	–
Ubrus (dle výzdoby)	17-30 gr.	–
Mosazná konvice (dle velikosti a zdobení)	17-35 gr.	–
550 litrů piva (dle kvality a místa)	25-42 gr.	–
Přilba	30 gr.	0,6
Cena dobré krávy	46 gr.	1
Přilba s hledím	48 gr.	1
Tkalcovský stav	pod 1 kopu gr.	okolo 1
Suknice (ze 2 metrů látky) - - - - i	okolo 1 kopy gr.	1,25
Poddanské dávky (za půl roku) ⁶	50-64 gr	okolo 1-1,3
Vůl	64 gr.	1,3
Kroužkový závěs na přilbu	přes 1 kopu gr.	více než 1,25
Roční nájem statku	1-2 kopy gr.	1,25-2,5
Žebříňák	1-2 kopy gr.	1,25-2,5
Truhla se zámkem	1-2 kopy gr.	1.25-2,5
Různobarevná soukenná tunika či šaty	1-2 kopy gr.	1,25-2,5
Vyvezení městské žumpy	okolo 2 kop gr.	2,5
Meč	od 2 kop gr. výš	více než 2,5
Soukenný kabátec obšitý kožešinou	okolo 3 kop gr.	4
Hedvábný závoj	okolo 3 kop gr.	4
Prostý pancíř	4 kopy gr.	5
Hřebeč	okolo 6 kop gr.	7
Prostý dům o třech místnostech	7-11 kop gr.	9-14
Domek na Novém Městě pražském	okolo 15 kop gr.	19
Válečný kůň	okolo 20 kop gr.	25
Cena lepšího lánového gruntu	15-25 kop gr.	19-31
Dvojpodlažní řadový dům ve městě	17-22 kop gr.	22-29
Studium na universitě (4 roky)	24 kop gr.	30
Luxusní pás zdobený zlatem a	25 kop gr.	31

⁶ Lucemburské Čechy

kameny		
Dům na Novém Městě pražském	30-50 kop gr.	38-63
Dvojpodlažní městský dům s dílnou	30-55 kop gr.	38-72
Mlýn v Praze	55 kop gr.	72
Cena slušného zemanského panství	50-60 kop gr.	63-75
Rytířská zbroj	okolo 75 kop gr.	Okolo 94
Velký mlýn se dvěma koly	80 kop gr.	100
Výstavní měšťanský dům na náměstí	111-350 kop gr.	145-157

3.5.5.1 Mzdy

Abychom si mohli udělat představu o hodnotě zboží, pro ukázkou uvádím ještě mzdy různých povolání, aby bylo zřejmé, kdo si co a kolik mohl dovolit (České země ve 14. století).

	Mzda
Nekvalifikovaná síla ⁷	1-2 gr denně
Pomoc při sklizni	2 gr. (plus zaopatření ⁸) denně
Drvoštěp	3-4 gr. denně
Zednický mistr	16 gr. týdně
Plat lovčího	90 gr. (plus zaopatřeno ročně
Sluha v měšťanské rodině	110 gr. (plus zaopatření) ročně
Děvečka	90-150 gr. (plus zaopatřeno ročně
Pomocný učitel	4 kopy gr. ročně + další výdělky
Bakalář (ředitel školy)	8 kop gr. ročně + další výdělky
Kouřimský děkan	12 kop gr. + další výdělky
Kolínský děkan	30 kop gr. + další výdělky + naturálie
Výnos Landšperského panství	okolo 500 kop gr. ročně

Samozřejmě, obchodovat by se nedalo bez systému měř a vah. Ačkoli předpokládáme znalost měrných jednotek již dříve, první zmínky v Čechách jsou z 11. století. Používají se délkové (prst, dlaň,

⁷ Nádeník na stavbě, pomocník při žních, atd.

⁸ strava, pití, ubytování...

loket, stadium), hmotnostní (libra, marka-hřivna), duté (měrice, korec). Místo plošných měř se používá odlišné označení určitých polností: pole (ager), země (terra; = lán), dědina (hereditas), popluží (aratum); k přesnějšímu měření se přistoupilo do 13. století díky stabilizaci velikosti polnosti (trojpolní systém): používá se lán, jitro, korec (velikost pole, na které se vysel jeden strych obilí, tj. asi 93 l). Velký vliv na rozdílnost plošných měř má například i závislost velikosti pozemku na kvalitě orné půdy, navíc doslova v každém městě se setkáme s odlišným měrným systémem. Pro zmírnění tohoto šíleného zmatku sloužily vzory většinou nakreslené na zdi radnice.

První ucelenou soustavu českých měř přináší kronika Václava Hájka z Libočan, který jako autora této soustavy uvedl Přemysla Otakara II. Z této soustavy vychází většinou i následující přehled.

Hmotnost:

Cent = 62 kg = 6 kamenů = 120 liber

Denár = 1 g (jednotka v mincovnictví, používal se též fenik)

Grán = 1,1 g (použití zejména v lékárnictví)

Hřivna = 238 g až 257 g (těž marka – ve francké říši rovna $\frac{2}{3}$ římské libry; české jméno hřivna označovalo ozdoby na krku – náhrdelník. Používala se zejména pro drahé kovy a později byla i platidlem. Z hřivny se razila kopa grošů.)

Kámen = neurčitá jednotka hmotnosti; podle Hájkovy kroniky 1 kámen = 20 liber českých

Karát = 0,2 g (pro drahokamy)

Kvintlík = 4 g

Libra = 0,5 kg = 512 denárů = 456 gránů = 128 kvintlíků = 32 lotů = 2 hřivny

Lot = 16 g = $\frac{1}{32}$ libry české (hrst pepře)

Unce = 32 g

Délka:

Brázda = 0,3 m = $\frac{1}{2}$ lokte (6 brázd s tzv. rozhorem tvořilo záhon)

Dlaň = 8 cm (šířka ruky bez palce) = 4 prsty

Hon = 124 m nebo 154 m (délka, kterou zdravý muž uběhne, aniž by si musel odpočinout)

Krok = 0,75 m (kročej = dvojkrok)

Lán = 15 m

Loket = 0,6 m (nejstarší a nepoužívanější jednotka délky na světě)
= 3 pídě

Mile česká = 11 225 m (podle Hájka z Libočan 7,5 km; některým městům bylo uděleno právo mílové – na jednu míli od města se nesměla provozovat řemesla a vaření piva ke škodě města)

Palec = 25 mm (jedna z nejstarších a nepoužívanějších jednotek; u nás nazýván těž coul /z něm. Zoll/)

Píd' – 20 cm (vzdálenost mezi palcem a ukazováčkem; nebo mezi palcem a malíčkem) = 10 prstů

Provazec = asi 30 m (provazec pražský)

Prst = 20 mm

Prut = 3,8 m nebo 4,7 m (hlavně v zeměměřičství)

Sáh = 1,8 m = 3 lokty = 6 stop (vzdálenost mezi konci rozpažených rukou)

Stopa = 0,3 m

Plošný obsah:

Brázda = 45 m²

Hon = 0,28 ha = 1 jitro

Jitro = 2 837 m²

Lán = 17 ha (snad výměra pozemku, kterou bylo možné obdělat za celou dobu orby) = 60 jiter

Leč = 18 ha (používané v lesnictví)

Měřice = 1 918 m² (po zavedení dolnorakouských jednotek na celém území monarchie – 1 765 – dříve v zásadě název pro jakoukoliv míru)

Role = 790 m² = 2 záhony

Záhon = 394 m² (6 brázd na šířku a 1 hon na délku)

Objem:

Bečka = 70 l až 100 l (především pro sůl, ale i pivo, víno a jiné látky)

Čber = asi 31 l (pro sypké látky) nebo 124 l (pro kapaliny)

Čiška = 1,5 l (pro suché látky)

Holba = asi 0,5 l = ½ pinty (pro kapaliny)

Kbel = asi 71,5 l (pro sypké látky; též kbelec, kbelík)

Korec = 93 l

Máz = 1,1 l až 1,9 l (pro kapaliny)
Pinta = 1 l (před 16. st.) nebo 2 l (po 16. st.)
Půlka = 0,24 l (pro kapaliny)
Soudek = 12 l (pro kapaliny; též nazýván sud)
Škopek = 16 l
Vědro = 46 l (do roku 1540; pak až 78 l)
Věrtel = 23 l (pro sypké látky)
Žejdlík = 0,5 l (pro kapaliny i sypké látky)
Počet kusů:
Kopa = 60 ks
Pár = 2 ks
Půltucet = 6 ks
Stoh = 60 otepí slámy
Tucet = 12 ks
Veletucet = 144 ks (nazýván též Gross)
Vrh = 3 ks

3.6 Jak se žilo

Zastavme se ještě na chvíli u Martinova snu být měšťanem. On sice stále ještě tráví čas u „Tří sestřiček“ a moc se mu tam líbí, ale abychom se o krůček přiblížili k poznání středověkého města a života v něm, máme k dispozici ještě několik odstavců.

Město rozčlenilo pracovní a volný čas do hodin – díky radničním zvonům a hodinám i díky liturgickému členění času zvoněním z věží kostelů. Začal se vytvářet pojem pracovní směny; od 14. století upravovaly pracovní dobu i některé cechy. Provozovat řemeslo bylo povoleno pouze do západu slunce (odtud pojem „černý trh“ nebo „černota“), na noc se zamykaly brány a přes ulice se natahovaly řetězy (bezpečnostní i strategické důvody). Jedním z důvodů, proč se nesmělo pracovat v noci, byla i obava z nebezpečí požáru – kvůli osvětlení.

Po práci by měla přijít zábava. Nejenom krčmy, ale i samotná městská ulice nebo kostel byly jejími středisky. To podpořilo představu venkovana o městě jako středisku radovánek a stalo se jakýmsi „turistickým lákadlem“. Důležitým okamžikem byly zmíněné

trhy, nesmíme však zapomínat na různé církevní svátky, které život ve městě také oživily, stejně jako oslí a bláznovské slavnosti. Každý cech požádal různé oslavy, známe i karnevaly a reje v maskách atd. Kromě toho tu byly různé mimořádné slavnosti – návštěvy panovníka, ve velkých městech korunovace, královské svatby atd.

K slavnostem patří i plný žaludek, následuje tedy kapitola věnovaná jídlu. Přejeme dobrou chuť’.

3.6.1 Strava

Jídlem chudiny byla vedle chleba kaše, nejčastěji z ječné mouky, noky s mákem, mléčné pokrmy, hrách a hrachová kaše, zelí aj. Často to byla strava málo maštěná. Převládala jídla moučná připravovaná ze zrna buď praženého nebo drceného; mletého nejčastěji v mlýnech na mouku a krupici.

U moučných pokrmů rozeznáváme kaše (z mouky, krupice, prosa, pohanky, ovsa, konopného semene atd.; často bývala směsicí pestrých chutí, neboť se vařila po způsobu „co komora dala“), noky (předchůdce knedlíků), pokrmy z praženého zrna (pražmo) a pokrmy pečené (nekvašené placky, které byly nejjednodušší, nebo kvašený chléb – vlastně jakékoli kvašené pečivo; bylo nutné na něj zatápet v peci, tudíž se nepeklo každý den; postupně vytlačil ostatní moučné pokrmy; bílý pro panstvo, černý pro vesničany).

Mléčná strava měla větší podíl na vesnici než ve městě, mléko vzhledem k nedostačujícím možnostem konzervace nebylo na trhu tolik běžné jako jiné druhy potravin. Vedle mléka (zejména kyselého) se nabízela syrovátka a sýry, které byly spolu s vejci požadovány v naturálních feudálních dávkách.

Vařená jídla bylo možno připravovat buď na otevřeném ohništi v selských jizbách, nebo v černé kuchyni městského, hradního či klášterního typu. Užívalo se k tomu keramických nádob, hrnců nebo pánví, nebo měděných kotlíků (zavěšený na řetězu nad ohněm – sloužily hlavně k ohřívání vody). Kromě chleba byla vařená jídla nejčastější.

Pečené pak byly stravou panskou. Během slavnostních okamžiků (svatba aj.) pak se dalo pečené jídlo najít i v chudších rodinách. Na

vesnicích i ve městě se uplatnil více rošť než rožeň, protože na něj šly položit i menší kusy masa, rožeň na celé velké kusy masa se používal především v kuchyni hradní.

Spotřeba masa bývala nerovnoměrná. Na venkově bylo maso pokrmem sezónním (vepřové hody – zabijačka – v prosinci buď před Vánoci nebo během masopustu). Zabijačka se konala v zimě z toho důvodu, že se maso nekazilo; stoupla též spotřeba skopového (redukce stád, protože hospodáři neměli dostatek píce). V létě jedli venkované maso poměrně málo. Hovězí dobytek chovaný na vesnicích byl určen pro městské řezníky, kteří maso prodávali v masných krámech.

Ve velkém se jedlo i rybí maso (souviselo to s postními příkazy, jež zakazovaly jíst maso teplokrevných zvířat). Prodávaly se ryby říční, mořské; solené (herynky) bývaly velmi levné. Od 13. století se rozvíjí rybníkářství. Přesto ryba nebyla běžným vesnickým jídlem (monopol na rybolov měla šlechta).

Zelenina byla také velmi běžná – hlavně zelí, potom mrkev, celer, petržel, cibule aj. Brambory přivezené z Ameriky se v omezeném množství začaly pěstovat v 16. století, volně dostupné pro chudší obyvatelstvo byly až od 18. nebo dokonce 19. století.

Hojné užívání koření, zvláště na maso, bývalo znakem honosné kuchyně. V lidové stravě se uplatňovalo koření snadno dostupné, doma vypěstované – kmín, muškát, majoránka, kopr, libeček apod. V panských receptech (měšťané i šlechta) se objevuje i vzácné orientální koření. Nejvýznamnějším konzervačním prostředkem a nezbytnou složkou potravin byla sůl. Jako sladidlo se používaly různé sirupy, ale hlavně med, třtinový cukr se dovážel jako velická vzácnost z Orientu.

Nádobí se používalo buď kameninové, dřevěné nebo vzácněji cínové, občas můžeme narazit i na skleněné nádoby (poháry atd.); jedlo se hlavně rukama.

Složení a množství stravy pak samozřejmě závisí na oblasti – na horách bude hojnost sýra a masa, v nížinách zase ovoce, v přímořských oblastech ryby atd.

3.7 Ostatní

3.7.1 Krysy a potkani

V každém městě, a určitě nejenom městě, jich bylo bezpochyby dost. Řídíce se heslem „Vaše sýpky jsou naše sýpky“ se objevily téměř všude, a proto není na škodu se o krysách a potkanech zmínit trošičku podrobněji, neboť i když se na první pohled zdá, že mezi těmito dvěma druhy velký rozdíl není, pravda je poněkud jiná.

Krysa má srst černou až černohnědou s kovovým leskem, na břiše zbarvenou do šeda. I s ocasem dosahuje délky cca 35 cm. Její původní domovinou je pravděpodobně oblast kolem Středozevního moře, kde žije ve volné přírodě. Jakmile však krysa poznala výhody, které jí poskytuje prostředí lidských staveb a lidský způsob hospodaření, stala se trvalým průvodcem člověka. Krysa se pravděpodobně rozšířila v době Římské říše, kdy mezi zeměmi kolem Středozevního moře panoval čilý obchodní ruch. Podobně jako potkani a myši, způsobují krysy škody na potravinách. Vyhledávají spíše sušší a teplejší místa. Rozmnožování probíhá celoročně a během jednoho roku může samice vrhnout tři až šest pokolení. V jednom vrhu bývá 6 až 10 mláďat. Za čtvrt roku po narození se již rozmnožují.

Potkani se do Evropy dostali z východní Asie stejným způsobem jako krysy, s pomocí člověka, ale až mnohem později. Životním prostorem potkana jsou stoky, podzemí, ale i hospodářská a lidská obydlí. Potkani jsou všežravci a loví i menší zvířata. Srst mají na hřbetě šedohnědou a zespodu špinavě bílou. S ocasem dosahují délky cca 42 cm a na rozdíl od krys mají v poměru k tělu menší hlavu. Rozmnožují se podobně a ve stejném množství jako krysy. I po dosažení pohlavní zralosti zůstávají s rodiči, navzájem se mezi sebou páří a vytvářejí tzv. velkou rodinu. Z ní se na jaře oddělují jednotlivé páry, které si hledají jiná sídliště.

~ ~ ~

Po dvou dnech se konečně objevil. Vznešený pán v bohatém oblečení. Vypadal v té krčmě trošku nepatříčně a snad si to i uvědomoval a neustále vrhal kolem kradmé pohledy.

„Splnili jste?“ zeptal se jich rovnou a bez otálení.

Odpovědi mu bylo přikývnutí. „Dobře,“ řekl, „ale je tu jeden malý problém.“

„A to?“ zamračil se Martin, který tušil, že onen malý problém přeroste v nějaký hodně, hodně velký problém.

„Nemám při sobě dost peněz, bude muset stačit tohle,“ řekl a hodil na stůl měďák. V jeho očích bylo vidět, že k mladé dvojici účtu rozhodně necítí. „Stejně jsem slyšel, že jste se nemuseli moc snažit.“ Martin se ani nehnul. Iluve zaprskala. Do tváří se jí nahrnula krev, v očích se objevila zuřivost. Martin věděl, co bude následovat. Proto se s ní nikdy nehádal a většinou jí dal za pravdu.

Krev vyplašila ostatní hosty a Martinovi zkazila chuť k jídlu. Ono se špatně večerí, když člověk prchá z města před zákonem a spravedlností...

4 VESNICE

„Je mi to vážně moc líto.“

„Tiše,“ sykl Martin. „Omluvy si nech na potom.“

Po cestě projížděla skupinka vojáků. Hledali je. Vražda za bílého dne, uprostřed města, a ještě k tomu šlechtice. Byl div, že se dostali až sem, skoro míli od špinavých hradeb. Div, že ještě žili.

Leželi ve křoví a čekali ještě dlouho poté, co dusot kopyt zmizel v dálce. „Nevěděla jsem, co dělám. Prostě se mi zatmělo před očima...“

„Už toho nech,“ zavrčel. „Pamatuješ na tu vesnici, když jsme sem jeli? Tam možná najdeme útočiště.“

„Tam?“

„Potřebujeme koně. A jídlo. Kvůli tvému zatmění před očima všechno zůstalo v té zatracené krčmě.“ Iluve se znovu začala omlouvat.

Možná to nebyl nejlepší nápad, ale nic jiného Martina nenapadlo. Nebyl žádný skvělý lovec lidí, jak se kasal před oním šlechticem, byl jenom obyčejný kluk, co se chtěl alespoň jednou pořádně najíst.

Vesnice čítala něco kolem desíti chalup, k nebi stoupal kouř a blížící se večer s sebou přinesl déšť. A host do domu, Bůh do domu, jak se říká. Tak zabušil na dveře prvního stavení, ke kterému již řádně zmoklí dorazili.

Cokoli se v tu chvíli zdálo lepší než zůstat přes noc venku na dešti...

4.1 Základní charakteristika

Zprvu nemela vesnice žádné pevné uspořádání, tvořilo ji několik domů situovaných na vhodném místě – především u zdroje pitné vody nebo kolem velmožských dvorců a kostelů; nejprve na úrodných plochách, teprve později s nedostatkem půdy i ve vyšších polohách, kde se zemědělství tolik nedařilo. Vzdálenosti mezi vesnicemi byly veliké a doprava obtížná, vesnice byly tudíž nuceny k co největší samostatnosti (proto často najdeme ve vesnici kováře – ten vyráběl jedny z mála předmětů, jež se doma „na koleně“ udělat nedaly). Teprve od 13. století začíná ves nabývat uspořádané podoby.

Známe několik tradičních uspořádání středověkých vesnic.⁹ Rozlišujeme lesní vsi lánové, které mohou být dlouhé dva i více kilometrů po obou březích potoka, jež často kvůli své rozlehlosti získaly přívlastky „horní“, „střední“, „dolní“ a v pozdějších dobách došlo k jejich rozdělení na samostatné vsi, krátké dvojřadé, řidčeji jednořadé nebo lesní návesní vsi. Dále můžeme nalézt typy silničních vsí – se dvěma řadami domů na sebe navazujících, nebo s rozšířením silnice do jakési návsi, uliční, které odstupují kolmo nebo šikmo od silnice a řidčeji ji i protínají, ves s řádkovým půdorysem, a konečně dva typy vsi návesní – návesovku, kde cesty vedou z rohů návsi, a Okrouhlici, kde zpravidla jediná cesta ve vsi končí.

Vzdálenosti se v době, kdy mizí neuspořádané shluky domů, zkracují (zhruba na 3 km). Vesnice většinou stály na břehu potoka nebo řeky na vyšších či nižších terasách,¹⁰ později vznikaly i na soutoku rek či říček. Ve vyšších polohách přišly na řadu nádrž a studna (nejdříve studny vahadlové, s dřevěným roubením, méně často můžeme narazit též na rumpál). Bývaly buď individuální v usedlosti, společné uprostřed vesnice, méně často za vesnicí.

Počet usedlostí ve vesnici kolísal v intervalu 6-20. Lokační vsi (vybudované podle plánu a na základě smluvních dohod) v českých podmínkách bývaly i větší, ale můžeme narazit i na „vésky“ (samoty) se dvěma nebo třemi usedlostmi. Průměrná raně středověká ves má 10-12 usedlostí. Jen pro doplnění: v jedné usedlosti žilo 4-8 lidí.

Kromě usedlostí můžeme ve větších vesnicích najít i další stavby. Jde například o tržiště, prostor krytý střechou a určený pro shromáždění většího počtu lidí. Další důležitou stavbou byl kostel, hřbitov obehnaný zdí. V pohanských kulturách se v blízkosti vesnice nacházel posvátný strom, obětní místo apod. Vesnici vévodila zpravidla tvrz, feudální sídlo zemana nebo majitele vsi. Celou osadu pak mohla (a nemusela) ohraničovat a chránit dřevěná palisáda (hradba ze vztyčených zašpičatělých kůlů) se vstupními branami nebo zídka, doloženo je i příkopové hrazení.

⁹ Vesnici v takto pevném uspořádání najdeme až u mladších lokačních vesnic, které už byly zakládány s určitým plánem, u vsí starších probíhala přeměna pomalu.

¹⁰ Aby se zabránilo negativním účinkům vody – zaplavení, podmáčení atd.

Vesnická krčma byla většinou spojena i se svobodnou rychtou,¹¹ neboť šlo o nejvýznamnější vesnickou živnost a právo provozovat krčmu si lokátoři vymíňovali spolu s rychtou. Krčma, spolu s mlýnem, zajišťovala obchod na vsi (vesničané dostávali například sůl). Nebyla k nalezení v každé vesnici, obvykle se nacházela ve větších vsích s farním kostelem. Kromě funkce shromaždiště byla i místem tanečních zábav, her (karty, vrhcáby atd.); krčmář měl stárou, byť nevelkou zásobu peněz, tudíž mohl těžit i z lichvy. Podle křesťanské morálky ovšem patřilo provozování lichvy k hříchu a tvrdě se trestalo. Lichváři proto bývali většinou židé, kteří nepatřili do křesťanské obce, a tato nařízení se na ně nevztahovala. Bohatství, které díky tomu získali, ale i kulturní rozdílnost, z nich však dělalo ve vypjatých chvílích vítaný objekt vybití davových vášní.

Zemské stezky vesnici většinou míjely (procházely územím v těsném sousedství plužin), cesty pak spojovaly jednak vesnici s okolním osídlením a také jednotlivé usedlosti s polnostmi. Na rozcestích můžeme najít rozličné smírčí kříže, boží muka nebo hraniční kameny. Od 14. století se v blízkosti vesnic objevují nově zakládané rybníky.

4.2 Lidé

Na otázku, zda být raději vesničanem nebo měšťanem, by Martin odpověděl bez váhání, o tom jsme se již mohli přesvědčit v předchozí části. Na otázky, proč tomu tak je, by řekl to, co se jinými slovy pokusíme vysvětlit níže.

Inu, kdo je vesničan? Můžeme rozlišit kategorii sedláků, kteří vlastnili půdu, chalupníků a podsedků (zahradníků).¹² Rolníci sice hospodařili samostatně, ale byli též nuceni podřídit se kolektivnímu společenskému systému obce – dodržování parcel, cest apod.

¹¹ Rychtář (fojt, šultys) byl dosazován do čela měst i vsí a kromě toho předsedal i místnímu soudu.

¹² Podsedeck byl jakýsi poddaný poddaného. Od sedláka dostal kus pozemku nebo zahrady a platil mu nájem.

Převážná část polních prací (orba, vláčení, setí, sklizeň) bývala určena mužům. Těž práce s potahem náležela jim, stejně jako sečení trávy, svoz sklizně, mlácení obilí – a to Martina rozhodně nebaví. Ženy můžeme najít mezi ženci, i když řidčeji, se srpem. Častěji vážou snopy nebo sbírají vytroušené klasy. Kromě péče o děti, pokrm a oblečení pečovaly o domácí hospodářství – drůbež (slepice, husy, kachny), dojení a zpracování mléka. K domu byly připoutány více než muž.

Obzor zemědělce byl přirozeně velmi zúžený. Bohatá symbolika středověku mu neříkala nic, politika panovníka mu rovněž byla neznámá (pokud zrovna přes jeho pole netáhlo vojsko), a spíš než důležité politické nebo kulturní otázky ho zajímalo, kolik ten rok nesla slepice a kolik mu jeho oblíbená kravka dala mléka – a to až hluboko do novověku. Ještě stále se Martinovi divíte, proč se mu tahle představa nelíbí?

4.3 Právo

Ve středověku vždy a téměř všude platilo, že jedno právo bylo pro „bohaté“ a druhé pro „chudé“ – i když prakticky šlo o stavovské postavení. Zchudlý šlechtic na tom byl vždy lépe než sebebohatší měšťan. Vesničané pak neměli zastání téměř žádné. Další z mnoha důvodů, proč si Martin s Iluve rozhodli nazout toulavé boty. O těch dalších důvodech si také povíme:

Poddanství – rozumí se tím připoutání poddaného k půdě; v různých dobách a na různých místech byly podmínky rozdílné. Feudálovi se odváděly naturální či peněžní dávky a robotovalo se na jeho polích.

Berně – souhrnný název pro daně a poplatky, rolník měl povinnost vůči třem institucím – církvi (desátky), panstvu (robota) a panovníkovi (zvláštní daně v mimořádných situacích). Zdrojem byla poddanská půda a movitý majetek, berně byly vybírány na základě schválení sněmu (pro potřeby země a krále) zpravidla na podzim nebo na jaře. Známa je daň z míru (platila se z jednoho rádlu a na oplátku za mír a ochranu), „nářez“ (daň za vypásání knížecích lesů dobyt看em, platila se ve vepřích), „pacht“ (daň z pozemku), „mrtvá ruka“ (dávka

za dědictví), „formariage“ (poplatek při svatbě poddaných z různých panství) a množství dalších poplatků podle místa a situace. Nárazově se vybíral „osep“ (dodávky ovsa pro koně panských družin), ve výjimečných situacích osobní daň, tzv. berně z hlavy.

Robota – každý držitel poddanského gruntu měl povinnost robotovat jistý počet dní na pozemku, který patřil vrchnosti, sám nebo s vlastním potahem. Proto se v poplužních dvorech nemusel držet dobytek. Důležité je, že robota vězela na gruntu, ne na konkrétní osobě. Sedlák tedy nemusel robotovat, pokud byl schopen zajistit nařízený počet lidí na stanovené počty dní. Mohl poslat čeledína nebo kohokoli ze statku. Čím byl bohatší sedlák, tím víc měl roboty, nejbohatší pak tři dny v týdnu. Nemuselo se pracovat pouze na polích, jak je vžitá představa, ale opravovaly se cesty, hrady, mosty atp. nebo se jelo na „dlouhou řůru“ – se zbožím do nějakého vzdáleného města.

Vlastník půdy má nad poddanými pravomoc správní (včetně policejní), soudní i finanční a vymáhá plnění různých forem feudální renty – roboty – naturálních dávek a později i renty peněžní. Pán stojí mezi státem a poddanými, je prostředníkem státní moci i její součástí.

Věci nevýznamné byly ponechány vesnické samosprávě, středisky výkonu vrchnostenské správy se stávají tvrze a hrady. Soudnictví bylo přenecháno vlastním úředníkům (purkrabí, hejtman či regent).

Vrchnost vydávala pro poddané tzv. selské řády – obsahovaly pravidla pro chování poddaných mezi sebou navzájem i vůči vrchnosti. Za poškození majetku vrchnosti hrozily těžké tresty. Hlavním účelem vrchnostenského aparátu bylo zajištění poslušnosti poddaných a nerušené vykonávání roboty.

Pro poddané byly základními soudy vrchnostenské, kde jurisdikci řídil buď pán panství nebo jeho úředníci. Nesměli podávat žaloby na vlastní vrchnost (od 15. století), a od 16. století se to dokonce považovalo za akt vzpoury. U soudu (jakéhokoli) pak samozřejmě slovo poddaného mělo mnohem menší váhu než slovo rytíře.

4.4 Odívání

Oděvy vesničanů byly nebarvené a nevýrazné (bílé, nažloutlé, šedé a černé – podle materiálu). Kromě toho v některých krajích měli vesničané přímo předepsáno, jak se mají oblékat, aby se už z dálky poznala jejich příslušnost ke stavu. Na rozdíl od bohatších oděvů se oděv vesničanů v průběhu dob téměř nemění.

Tuniková sukně – byla až ke krku, měla dlouhé rukávy, v pase přepásaná, dosahovala ke kolenům. Zhotovovala se z hrubého sukna nebo z režného pláma (kytle, kytlice); po staletí byla pracovním oděvem.

Rubáš – základní část oděvu venkovanky (při domácích pracích jediná), na rozdíl od sukně neměl rukávy, na ramenou byl uchycen tenčími či širšími ramínky. Pokud vycházela ven, navlékla si přes rubáš rukávce (krátká košilovitá halenka s rukávy) nebo překryla horní část těla přehozem. K pasu uvazovala zástěry (jednu dozadu, druhou dopředu – tyto zástěry dohromady tvořily sukni do pasu).

Klobouky – na venkově byly v oblibě a často užívané slaměné klobouky. Časté též byly plstěné klobouky, ozdobené například perem z kohouta. Když bylo chladno, vesničan si kladl na hlavu beranici.

V zimě si muž navlékl nohavice nebo zavinul nohy po kolena úzkými pruhy hadrů (onuce), přes hlavu přehodil plášť nebo kuklu. V mrazech oblékl hrubý kožich.

4.5 Stavby

4.5.1 Mlýn

Mlýny můžeme rozdělit na dvě základní skupiny: vodní a větrné. Vodní pak dále dělíme na potoční, pořiční a říční, větrné na beranové a holandské.

Drnčák býval mlýn na svrchní vodu s nádrží nebo i bez ní, hnaný drnovou vodou (tedy z potoků, jež pramenily „pod drnem“). Podrybný mlýn stál pod rybníkem nebo větší nádrží. Pořiční pak stál na břehu řeky, nebo na kůlech dílem zapuštěných do břehu a dílem do vody.

Známé jsou i mlýny říční umístěné na prámech, šlo tedy o „plovoucí“ mlýn.

Nejstarším způsobem využití vodní energie byl mlýn s horizontálním kolem, bez převodů, kdy vodní proud rozhybával lopatkové kolo. Výkon nebyl nijak velký, ale konstrukce velmi jednoduchá a nevyžadovala prudký proud. Mlýn na spodní vodu pracoval už s vertikálně umístěným kolem, které zasahovalo spodní částí do říčního proudu. Nejmladší a nejvýkonnější typ je pak mlýn na svrchní vodu, kdy voda byla přiváděna nad mlýnské kolo a dopadala na něj shora. Velmi často bylo nutné vybudovat nádrže, tzv. mlýnské rybníky. Šlo o technicky složitý a nákladný typ mlýna (i když velmi účinný), proto si jeho zřizování mohly dovolit jen kláštery, feudál a později i města.

Větrné mlýny fungují na dvou principech – existují buď celodřevěné sloupové mlýny (tzv. německý typ – otočný celý, u nás nazývaný mlýn kozelčí nebo beraní), nebo zděné věžové stavby (tzv. holandský typ – otočná pouze horní dřevěná nástavba s lopatkami-perutěmi). Stavěly se na místech se stálými větry, v Čechách méně často než mlýny vodní.

Za mletí se platilo výmelné, často v naturáliích (části zrna), takže si tuto službu nemohl dovolit každý, zvláště v době nedostatku. Kromě mletí se musel mlynář vyznat ještě v mnoha jiných oborech („mlynářům náleží stavěti mlejny, pily, všeliké vodní nástroje k valchování suken, koží a všeho, co by voda zatáhnouti mohla, též uvozovali vodu do domů, zámků a zahrad, vyváděti ji ze sklepů a studnic, dělati jezy, břehy a mosty přes vody dělati“).¹³ Mlynáři, i když často pouze v nájemním poměru k majiteli mlýnů, patřili na vesnici spolu s krčmáři k těm bohatým.

Ve mlýně se také shromažďovaly a odtamtud šířily informace, neboť ti, kdo chtěli umlít mouku, přicházeli z bližšího či vzdálenějšího okolí. Přesto mlynář patřil k málo váženým osobám, často podezříváným z kacířství, a mlýn se díky své odlehlosti od ostatních obydlí stával místem různých pověr – proto máme tolik čertových mlýnů.

¹³ Turnovský řád z roku 1717 charakterizující mlynářské řemeslo.

4.5.2 Tvrz

Tvrz byla nevelké opevněné sídlo drobné venkovské šlechty (zemanů), obvykle se stavěla uprostřed vsí, na návrší nebo na ostrůvku v rybníce.

Tvrziště byl pozemek zabraný tvrzí nebo častěji místo, kde tvrz stávala, patrné v terénu podle zachovaných příkopů, valů atd.

Zemanské dvory, tvrze, nahrazovaly předchozí knížecí dvorce, jejichž součástí byl tribunový kostel.¹⁴ S rozvíjející se vojenskou technikou spolu s vývojem pozdně feudálního velkostatku tvrze ztrácejí význam, pustnou a zanikají.

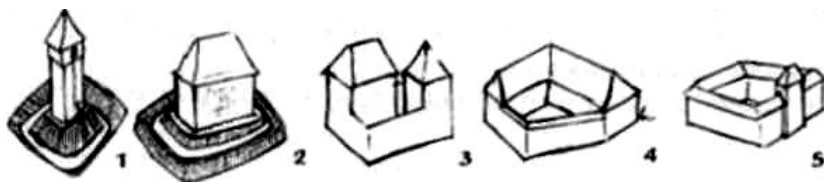
Tvrz musela být v blízkosti vesnice, která byla často jediným majetkem feudála a kde sám hospodařil. Právě hospodářské funkci musela být stavebně přizpůsobena, zároveň však musela plnit funkci obrannou. Pokud v okruhu jednoho kilometru bylo možné najít ostrožnu, vyvýšené místo, zeman postavil tvrz tam (větší vzdálenost už nebyla praktická).

Vesnická opevněná sídla bývala zjednodušenou podobou hradních stavebních článků. Výstavnější tvrze vycházely právě z hradních prvků (okrouhlé, oválné věže, paláce a hradby). Méně výstavné tvrze zhusta tvořila čtverhranná obytná věž, často stojící osamoceně jen na vyvýšenině či chráněna pouze příkopem. V dalším vývoji mají tvrze v areálu tvrziště hospodářské budovy, dvory, skladiště atd. a stávají se jakýmsi malým hrádkem.

Vícepodlažní tvrze měly obytné místnosti v patrech, přístup do nich býval z obranných důvodů v prvním poschodí.

Tvrze se stavěly ze dřeva, někdy z kamene, nejčastěji se tyto stavební materiály kombinovaly. Některé nebyvaly opevněny a od statků zámožnějších sedláků je rozlišíme jen stěží.

¹⁴ Kostel s tribunou, oddáleným místem pro šlechtice při bohoslužbě, kam se vcházelo spojovací chodbou z přilehlého dvorce nebo zvláštním schodištěm.

Různé typy tvrzí: věž, palác v izolované poloze (1, 2), jejich kombinace v obvodové zástavbě (3) nebo obvodová zástavba (4, 5)

4.5.3 Vesnický důra

Základní sídelní jednotkou byla usedlost. Skládala se z obytného domu, hospodářských staveb, ohrazení a patřila k ní i orná půda (polnost). Teprve v pozdějších dobách můžeme najít hospodářsky přesně diferencované budovy (například chlév), dříve funkce splývaly. Stodola sloužila k uchování sena a slámy; ke skladování obilí sloužila sýpka (špýchar), obvykle osamocená přízemní či patrová stavba. Můžeme najít i domky zahradníků (podsedků), chlévy, holubníky, atd. Usedlosti byly zpravidla ohrazeny.

Starší domy měly jednoduchou dřevěnou konstrukci a byly zapuštěné v zemi (tzv. zemnice, které jsou zahloubené více než metr, a polozemnice – srov. Měšťanský dům). Nejčastěji měly jen jednu místnost, jejímž centrem bylo ohniště uprostřed. Stále častěji se však objevovaly nadzemní roubené stavby, které záhy zcela převládly.

Většina domů v pozdějších dobách byla postavena ze dřeva a hlíny, používal se též kámen (pokud byl dostupný v blízkosti vesnice – pak často najdeme u vsi zřetelný kamenný lom), střechy byly buď ze slamených došek¹⁵ nebo šindelů, rozlišujeme střechu sedlovou (se štítem) nebo valbovou (bez štítu). Zděné byly jen komory či sýpky, případně ohradní zidky. Časté byly dýmné jizby s charakteristickými třemi okénky ve štítové stěně, z nichž to horní sloužilo k větrání. Do 16. století totiž nebyly domy vybaveny

¹⁵ Svazky slámy, případně rákosu, které jsou poskládány zvláštním způsobem, že mezi nimi neprotéká dešťová voda; nejběžnější krytina až do 19. století.

komínem.¹⁶ Kouř stoupal do prostoru pod zvýšeným stropem a odtamtud volně unikal okénkem.

Domy měly nejčastěji tzv. trojdílnou dispozici, to znamená, že mají tři části – obytnou (jizbu či světnici), vstupní (síň) a skladovací či hospodářskou část (chlév, komora). Jizba byla opatřena kamennou či hliněnou pecí v rohu, která zabírala až ¼ prostoru. Střední část domu zaujímal chladná síň sloužící především komunikaci, ale také k některým hospodářským aktivitám a skladovacím účelům. Komora také sloužila jako skladovací prostora, často bývala zahlobena nebo i podsklepena.

U kováren se budoval venkovní přístřešek, neboť mnoho prací se vykonávalo pod širou oblohou, například kování koně. Do samotné kovárny se vstupovalo samostatným vchodem zvenčí. Vybavení tvořila výheň, ruční měch (který obsluhoval pomocník), kovadlina, jejíž charakteristický tvar se dodnes nezměnil, kád' s vodou atd...

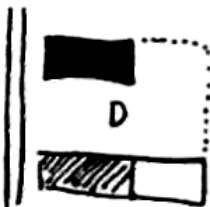
**Usedlost jednotraktová
(řadová)**

**Usedlost dvojstranná
(háková)**

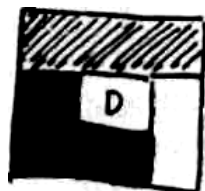
**Usedlost trojstranná
(podkovitá)**

Usedlost párová

Usedlost rozptýlená

**Usedlost
čtyřstranná**

¹⁶ Za předchůdce komínu můžeme považovat dýmník, který byl obvykle dřevěný a sloužil k volnému odchodu kouře. Umístěn byl přímo nad ohništěm a odváděl dým střechou pryč. V pozdějších dobách na dýmník navazoval komín.

■ Obytné stavení

▣ Chlív

□ Stodola (kůlna)

D Dvůr

4.5.3.1 *Interiér*

Nechrne Iluve zavzpomínat, jak vypadala jejich obytná jizba. Trošičku se zamyslí a pak se jí v očích objeví náznak nostalgie a stesku po domově. A pak začne vyprávět.

V jednom rohu měli pec, v tom protilehlém stával stůl s lavicemi. Přesně v rohu vždycky sedávala bábinka. V dalším rohu pak bylo možné najít postel. Ale Iluve spávala na lavici, protože na posteli již nebylo místo. Její malý bratříček v podstřešním prostoru, a když bylo léto, spali venku. Nádeníci pak spávali ve stodole na seně.

Podél stěn i napříč byly pověšeny polenice, tam sušili dřevo; a když byla Iluve ještě hodně malá a spala ve visutém lůžku, to také věšeli na ně. A samozřejmě bidlo na sušení šatů.

Pak si vzpomene na malované ornamenty na rámech u oken a dveří; ty sloužily jako ochrana proti zlým duchům. A v tom posledním rohu svatý kout, místo zasvěcené Bohu. V peci – byla z kamene a

hlíny – se nejenom topilo, ale matka občas upekla i chleba. A před pecí měli přece podestu, tam se vařilo na otevřeném ohni. „Někdy bych se chtěla vrátit domů,“ vzdychne potom Iluve, když se tak ponoří do vzpomínek, ale pak tuhle myšlenku zase zaplaší. Vzpomene si na otce, který chtěl syna a ne holku, vzpomene si na kněze, který ji osahával... „Tak tahle to vypadalo u nás doma,“ zakončí rázně své vzpomínání.

4.6 Jak se žilo

Středověk neměl pochopení pro novoty, změny a vývoj, ale přidržoval se tradic (pro které naopak nemá pochopení rázná Iluve). Člověk měl důvěrný vztah k přírodě, čas se pro něj řídil podle přírodních událostí (setba, orba, sklizeň) a podle vegetačního cyklu. Venkované neznali žádnou pevně vymezenou pracovní dobu, rytmus určoval přírodní cyklus zemědělských prací během roku.

Připoután k půdě nemohl cestovat, najít si bez dovolení vrchnosti partnera z jiného panství, byv nucen okolnostmi těžce pracovat na polích, aby se uživil, vítal vesničan každou příležitost, jak se alespoň na chvilku vymanit z šedého stereotypu.

Jedním z takových způsobů byl jarmark, kam lidé z vesnic přicházeli prodat zboží a nakoupit to, co na vsi nebylo k dostání, a zároveň to byla příležitost k zábavě (viz Města). Anebo útěk a vyhnanství, jako si před lety zvolil Martin.

4.6.1 Zemědělství

Martinův otec mohl na své malé políčko zasít několik různých druhů obilovin. Tedy, pokud žil ve středověké Evropě nebo ve světě jí podobném. Nejnáročnější pšenice se pěstovala na kvalitních půdách v nížinách, když se začal projevovat nedostatek orné půdy a zemědělské usedlosti se stěhovaly do vyšších poloh, přišlo na řadu méně náročné žito (jež i lépe snáší trojhonný systém) a oves. Kromě těchto obilovin se pěstoval též ječmen, proso (ale to mizí v raném středověku), hrách a čočka, s rozvojem zemědělství se začínají pěstovat technické plodiny konopí a len. Pole měla zprvu přibližně čtvercový tvar, který

umožňoval křížovou orbu rádlém. V pozdním středověku převažují plužiny podlouhlé a obdélníkové, což souvisí s přechodem na trojpolní systém a nedostatkem orné půdy.

Dokud se pole obdělávala pravěkým způsobem, tedy motykou, trvalo skopání 1 ha asi 50 dnešních pracovních dnů. Český hák, který si předci přinesli z Karpat, zoral 1 ha za necelých 14 hodin: od rozbřesku do setmění mohl být rolník s prací hotov. Starodávné typy pluhů pak tutéž práci zvládly za osm hodin. Pluh práci usnadnil, neboť půdu jen nerozhrnoval jako starší hák nebo rádlo, ale zároveň ji i obracel. Oralo se jen jednou ročně, aktivně se nehnojilo. Brány existovaly již v II. století – tvořil je obdélníkový rám s dřevěnými či železnými zuby, které rozmělnovaly hroudy na oraništi. Selo se ručně.

Staří Čechové sklízeli obilí srpy, doslova hrst po hrsti. Jednohektarové pole za den požalo 21-28 ženců. Srpy se používaly z toho důvodu, že se nevydrolovalo tolik zrna jako při žnutí kosou; ta sloužila zejména pro sekání trávy. Zprvu se nechávala větší část slámy na spálení, ale nakonec i sláma našla své využití – jako podestýlka, krmení, chlévská mrva. Mlátilo se přeháněním dobytka po udusané ploše, po tzv. humně, nebo už cepem. Po vymlácení se zrno dřevěnými lopatami házelo proti větru, aby se zbavilo plev. Zrno se například skladovalo ve velkých obilnicích zvaných špýchary nebo v jamách.

Součástí středověké krajiny byly i lesy. Zpočátku je můžeme najít téměř všude, ale vzhledem k tomu, že dřevo bylo hlavním stavebním materiálem středověku, brzy začaly mizet, zvláště kolem větších center. Proto se zavedla různá opatření, jako například že ušlechtilé dřevo (dub) mohlo být používáno jen ke stavbě a nikoliv jako otop. Vesničané mohli sbírat jen dřevo napadané na zemi. V Německu bylo zakázáno pást prasata, kozy a ovce v lese (u nás se za to platila daň zvaná nářez), neboť prasata vyrývala bukvice, tudíž nerostly žádné nové stromy, a kozy s ovci zase spásaly malé stromky. Tresty za porušení těchto příkazů byly přísné.

Vrba se používala jako stavební materiál i na výrobu košíků, stavebně dobrá byla i jedle, lípa se zase díky svému měkkému dřevu používala k vyrábění lžic a jiných podobných nástrojů.

V létě se v hospodářství uplatnil vůz – nejčastěji žebřinový. Vzhledem k vysoké ceně býval na usedlosti jen jeden; v zimě ho nahrazovaly saně.

4.6.2 Dobytek a jiné zvířectvo

Problémy nebyly s chovem ovcí ani vepřů, ti se užívali snadno a většinou sami. Vzhledem k tomu, že vepři konzumovali odpad i pro jiná zvířata těžko přijatelný, častý byl jejich chov i v lidnatějších centrech. Nebyli šlechtění a podobali se divočákům – malí na vysokých nohách, s vyčnívajícími kančími kly a ostrým hřbetem. Stejně tak dobytek nebyl velkého vzrůstu. Starost o skot byla náročná, neboť byl nedostatek píce. Ta se pěstovala až od 18. století, do té doby nebyl dostatek půdy pro nic jiného než obilí. Tak se dobytek pásal, kde to šlo – v lese, na loukách, na úhoru. Proto vznikly občiny, obecní louky, kde se pásal jen dobytek. O skot a hlavně o koně se muselo pečovat. Kůň nebo párek volů představoval velké jmění. Smrt kravky nebo volka se leckdy želela tíž a opravdověji než smrt syna. Dobytek nocoval pod jednou střechou s hospodářem (především proto, že vytvářel teplo, takže sloužil jako „živá kamna“). Samostatné ustájení dobytka naopak zjednodušovalo získávání hnoje.

Chov drůbeže měl hospodářsky menší význam, chovaly se hlavně slepice, méně už husy a kachny, přesto jich byl selský dvůr většinou plný. Na rybolov získala téměř všechny výsady šlechta. Doložen je i chov holubů (pro maso i jako poštovní holubi).

4.6.3 Když přijde hlad

Stačí zalistovat o několik stránek dozadu, abychom si připomněli, co se ve středověku jedlo. Ve složení stravy na vesnici a ve městě velký rozdíl není, snad je třeba dát si pozor jenom na rozdíl bohatí-chudí. Ovšem ne vždy byl jídla dostatek, a zvláště ve venkovských oblastech. Vzhledem k tomu, že nebylo možné vytvářet větší zásoby potravin, chudí často trpěli nedostatkem, sezónní a někdy i trvalou podvýživou. Válka nebo neúroda mohly snadno zapříčinit hladomor. V době nouze se používaly jako náhražka běžných pokrmů

kůry stromů, některé lesní plody (které se běžně nesbíraly, např. žaludy) a jedla se zvířata považovaná za nejedlá – psi, kočky, veverky, krysy. A jak to tedy vypadá, když člověk nemá „co do huby“?

Hlad se projevuje prázdnotou žaludku, křečemi, někdy zvýšenou nervozitou a slabostí. Hladověť dokáže člověk relativně dlouho, při minimálních energetických výdajích až dva měsíce. Záleží na zásobách tuků, venkovní teplotě, trénovanosti. Úbytek hmotnosti je značný. Podvýživa je stav, kdy člověk potravu přijímá, ale v nedostatečném množství, takže vzniká určitý denní deficit. Tím následuje tělesná i duševní vyčerpanost, větší náchylnost k onemocnění, větší mortalita. Při hladovění záleží na fyzické, ale i psychické odolnosti člověka. Bez vody vydrží mnohem méně, jen několik dní – záleží ovšem i na prostředí, ve kterém se dotyčný nachází. Například v poušti vydrží bez vody mnohem kratší dobu než v lese.

Po dlouhém hladovění není člověk schopen přijmout větší množství potravy, navíc má problémy i s polykáním. Dlouhodobý hlad (několik týdnů až měsíců) může vést i k tomu, že po požití většího množství jídla dotyčný zemře. Normální stav nastává až po několika dnech, kdy se „hladový“ krmí nejdříve kašemi v malém množství a teprve poté se přechází na normální stravu.

Po krátkodobějším hladu nebo při nedostatečné stravě (o chlebu a o vodě) následují po požití vydatnější potravy (např. něčeho mastného) průjemy, zácpy, zvracení atd. – jde o individuální záležitost. Jednoduše řečeno, organismus není zvyklý.

Nedostatek potravy se zásadním způsobem podepisuje na lidském zdraví. U dětí nedostatečný přísun vitamínu D v jídle způsobuje křivici (kosti jsou měkké, dochází k jejich poškození, deformaci). Vznikají i tzv. otoky z hladu, organismus dítěte není schopen tvořit protilátky, dochází k poškození mozku atd.

Opačným problémem než hladovění je obezita – je zdrojem mnoha onemocnění, poškozují kosti, zvyšuje srdeční zátěž.

~ ~ ~

Dveře se pootevřely jen trošičku, tak, aby si mohl majitel domu prohlédnout, koho to čerti přinesli k jeho prahu. Alespoň si to Martin myslel. Když se však otevřely dokořán, pochopil svůj omyl. Pochopil všechny své omyly.

A bylo na čase omlouvat se na oplátku Iluve. Jenže k tomu mu nedal nikdo čas.

Světnice byla plná vojáků, kteří se stejně jako oni přišli schovat před tím nepříjemným deštěm...

5 HRAD

Pan purkrabí byl starý muž. Vlasy měl šedivé, tvář zbrázděnou vráskami a opíral se o těžkou dubovou hůl. Martin už mnohé slyšel a věděl, že ta hůl mu neslouží jenom jako podpora při chůzi.

„Chlapče, chlapče,“ vrtěl hlavou. „Stálo ti to za to?“

Martin natažený na skřipci odpověděl přesně tak, jak pan purkrabí čekal. Snažil se nemyslet na Iluve, kterou už dlouho neviděl a možná ani neuvidí. Nemusel mít velkou fantasií, aby si dokázal představit, co jí vojáci provedli. Stávalo se to až příliš často.

Řekl jim všechno. O tom, jak našli tělo. Jak jim náhoda vzápětí přivedla do cesty bratra toho mrtvého. A jak na něj s Iluve našli boudu a vydávali se za lovce odměn a zkušené válečníky.

Tohle dobrodružství se mu nějak vymklo z ruky.

Purkrabí nakonec mávl rukou a Martina odvedli zpátky do věže. Malým zamřížovaným okénkem viděl skoro na celý hrad. Byl obrovský. Nádvoří, věže, hradební zdi se zubatým cimbuřím. A kuchyně, odkud větrík občas přinesl vůni pečeně.

Jak by si přál dostat se ven. Jak moc by chtěl být na druhé straně, v roli purkrabího, pánem na hradě, a jeho mít zavřeného pod zámkem. Jak moc by si to přál.

Ale sny jsou sny proto, že skutečnost jim většinou nedopřeje naplnění...

5.1 Základní charakteristika

Hrad, opevněné sídlo šlechty, se stal nedílnou součástí středověké krajiny. Vlastnictví hradu znamenalo vyšší prestiž – hrad byl hospodářským i vojenským centrem panství¹⁷ a kromě toho byl i samotným symbolem šlechtice, který podle hradu odvozoval své jméno. A občas se stal hrad i vězením, jak na vlastní kůži právě zakusil Martin. On, zavřený ve věži, nebude mít šanci, která se nabízí nám – poznat svět šlechtice o něco blíž.

¹⁷ Šlechtic na něm vykonával úřad správní, policejní, soudní i finanční, vybíral cla atd.

Pro Dalimila byl ještě každý šlechtic zemanem. V dřívějších dobách šlo o stavovsky otevřenou skupinu a patřily do ní šlechtické rody, které vlastnily hrady s příslušným feudálním „zbožím“. Později se ujalo členění na „pány“ (barones) a ostatní „zemany“; husitství pak přineslo dělení na „pány“ a „rytíře“.

Do 12. století sídlila aristokracie na knížecích hradech (jako správci) a v družinách panovníka (jako vojenští velitelé), s vnitřní kolonizací se objevují šlechtici ve větším počtu na vesnicích. Tito „dědiníci“ – sedláci – se buď stali feudálními zemany nebo poklesli na úroveň poddaných. Předpokladem šlechtictví byl vztah k panovníkovi, pozice v družině apod.

Drobná šlechta neměla mnoho povzbudivých perspektiv. Docházelo k rozdrobování majetku mezi syny a stávalo se, že v jedné vsi sídlili dva zemané. Vzdání se svobody a sociálního vědomí nepřicházelo v úvahu; docházelo k zadlužování. Východiskem pak byla služba (dvorská, hospodářskoprávní – jako purkrabí atd. – nebo žoldněřská), církevní beneficium (z mladého šlechtice se stal mladý kněz) anebo zbýval způsob obživy proti pravidlům zemanského práva (lapkovství, soukromé války). K lapkovství se v zimě uchýlovali též ti, kteří vstoupili do služby žoldněřské, neboť v zimním čase klidu se dostali do tísnivé životní situace.

Rozlišování na pány a ne-pány se činilo většinou podle majetku a společenské prestiže. Vesničané snadno říkali pane každému, kdo se od nich odlišoval chováním, vzhledem, stavem nebo majetkem. Na to dokonce ani Martin nemusel být šlechtic, aby mu vidláci říkali pane.

5.2 Lidé

5.2.1 Šlechtické tituly a další hodnosti

Sepsání této kapitoly rozhodně nebylo lehkým úkolem. Před rokem 1627 nebyly šlechtické tituly totiž nijak zvlášť kodifikovány. Za přemyslovských knížat se šlechta dělila pouze na vojvody (pokud se dotýčný zabýval válečnictvím) a kmety či beneficiarie (úředníky). Od 12. století začínají šlechtici užívat predikát „z“ – to souvisí s rozšířením kamenných hradů.

Nápravník (svobodník) – svobodný muž vázaný lenním slibem králi nebo biskupovi s povinností vykonávat vojenskou službu s určitou výzbrojí. Podléhali lennímu a nikoli zemskému právu.

Erbovník – měšťan, který získal erb, obvyklé zejména v pozdějších dobách; právě na tyto pohlížela stará šlechta s despektem.

Vladyka – postavení zemanů (šlechty) nevlastnících hrad. Nemůže se prokázat dlouhým rodokmenem ani rytířskou hodností, vyniká však nad panoše tím, že není vázán žádnou služebnou povinností.

Panoš – název pro „služebné šlechtice“ podřízené mocnějším a bohatším. Mohli mít vlastní erb a pečeť, často je najdeme na bojistích ve vojenské službě, mohli vykonávat úřady místokomořího, písaře zemských desek atd. Často též mladý „rytíř čekatel“, který slouží rytíři staršímu a v jeho službě čeká na okamžik, kdy si bude moci připnout ostruhu.

Rytíř (miles) – bojovník stojící ve služebném poměru ke králi, v nižším postavení jako „panoš“ (služebný poměr k pánům, tj. korouhevním rytířům v králově vojsku).

Zeman – drobný šlechtic sídlící na opevněné tvrzi nebo dvorci přímo ve vsi. Zřídka kdy vlastnili více než jednu ves. Často se lišili od ostatních rolníků jen tím, že měli svobodu. To však znamenalo mnoho, a i když se zchudlý zeman musel přestěhovat do města, byl to důvod, proč se mohl nad obyčejné měšťany vyvyšovat.

Svobodný pán (liber baro) – byli tak označováni příslušníci starých českých rodin (např. Rožmberkové). K získání tohoto titulu bylo třeba prokázat urozenost nejméně do čtvrtého kolena. Jiný titul nebyl v Čechách povolen.

Knize – suverénní vládce země podřízený jen císaři. Cílovou metou je pak titul *krále*, který dědičně získal až Přemysl Otakar v roce 1212.

V roce 1627 byla s nástupem německé šlechty (v souvislosti s porážkou na Bílé hoře) přijata říšská titulatura. Za šlechtické tituly se muselo kromě jiného i platit, což ovšem v žádném případě neznamenalo, že by byly volně na prodej:

Šlechtic – uděloval se většinou v 19. století, byl nejnižším titulem na žebříčku. K jeho udělení bylo potřeba prokázaných zásluh (např. třicetiletá vojenská služba). Někdy se z oslovení vypouští slovo šlechtic a používá se pouze předložka „z“ (von), často i pouze před příjmením. Tento titul stál 1 050 zlatých.

Rytíř – získával se za obdobné zásluhy, stál 1 500 zlatých (za příplatek 105 zlatých mohl dotyčný získat i predikát – Pán z ...). Měl právo na oslovení „urozený pán“. Spolu se „šlechticem“ patří mezi nižší šlechtu.

Baron (svobodný pán) – k jeho získání bylo zapotřebí mít prokázané zásluhy ve více generacích plus poplatek 3 150 zlatých. Měl právo na oslovení „urozený pán“ nebo „blahorodý pán“. Jeho manželka byla *baronka*, neprovdaná dcera *baronesa*.

Hrabě – titul se uděloval pouze lidem s „dlouhým rodokmenem“. Stál 6300 zlatých. Měli právo na oslovení „vysokorodý pán“, „hraběcí milost“ či „blahorodí“. Manželka byla *hraběnka*, neprovdaná dcera také hraběnka nebo neoficiálně *komtesa*.

Kníže – k jeho získání bylo zapotřebí významných zásluh o trůn, titul mohl získat jen „starý“ rod. Stál 12 600 zlatých. Rozdíl mezi knížetem-vládcem země a knížetem-titulárním se ostře vnímal. Měli právo na oslovení „Jasnosti“. Manželka byla *kněžna*, synové *princové*, neprovdané dcery *princezny*.

Vévoda – specifická hodnost, kterou šlo získat další přídomek ke jménu.

V Anglii, Francii, Itálii atd. existuje složitější struktura šlechtických titulů – kromě šlechtice a rytíře (Companion, Knight, Baronet) se můžeme setkat s barony (Baron), vikomty (Viscount), hrabaty (Earl), markýzi (Marquis) a vévody (Duke).¹⁸

Můžeme se též setkat s několika specifickými tituly a úřady, buď dvorskými nebo podléhajícími přímo králi. Arciúřady (arcičíšník, arcikancléř, arcikomorí, arcimarsálek, arcistolník) pak byly dvorské a

¹⁸ Pro vyšší šlechtu pak platila tato hierarchie: císař, král, kníže (vévoda), markýz, hrabě, vikomt, baron.

státní hodnosti v římsko-německé říši. Prosazovalo se dědičné držení těchto hodností.

Číšník – dvorský úředník, který podával pánovi při hostině číši. Byl mu též svěřen dohled nad sklepy a vinicemi dvora. S úřadem číšníka bývaly spojeny důchody a různé výhody, český král uděloval tento úřad v léno.

Falckrabě – původně soudce na královských falcích (sídlech německých panovníků – něco podobného jako naše hradské obvody). K úřadu náležely statky a právní moc nad příslušným teritoriem.

Fojt – úředník, který vykonával jménem krále soudní moc na území říše nebo v korunních panstvích nebo ve městě. Titul byl dědičný.

Hejtman – představený, náčelník, především ve smyslu vojenského velitele.

V Čechách byli hejtmani jmenováni v nepřítomnosti krále jako vojenští velitelé. Termín hejtman byl přenášen i na nižší funkce (hejtmani čtvrtní ve městech, hradní, krajský apod.). Během husitství šlo o velitele polních vojsk.

Hofmistr – správce královského dvora, který měl pečovat o vnější pořádek při dvorských obřadech a slavnostech a o chod dvora.

Kancléř – osoba odpovědná za použití panovníkovy pečeti, stál v čele královské kanceláře (většinou pouze formálně), střežil královskou pečeť a odpovídal ze všechny listiny panovníka navenek a ručil za jejich obsah v zájmu země.

Landkrabě – titul správců určitých území v Německé říši, později šlechtický titul na úrovni knížete.

Majordomus – ve francké říši správce královského paláce, tento titul byl dědičný a skrýval v sobě reálnou moc nad říší. Nakonec Pipin Krátký svrhl krále, který byl beztak už jenom pouhou loutkou, a sám se nechal korunovat.

Markrabě – titul vládce nebo správce v tzv. marce, tedy v určitém, nejčastěji pohraničním okrsku země (např. markrabství moravské jako součást Svaté říše římské)

Maršálek – původně podkoní, byla mu svěřena správa knížecích koní a asi byl i vedoucím panovníkova ozbrojeného průvodu. Český zemský maršálek též řešil spory mezi šlechtici.

Mincmistr – spravoval horní a mincovní regál, dosazoval jej panovník.

Nejvyšší komorník – staral se o finance.

Podkomoří – správce královských důchodů, vedl soudní a finanční správu země. Vedle kancléře nejvýznamnější úředník v zemi.

Prefekt – ve starověkém Římě vysoký správní úředník – policejní velitel Říma, velitel císařské gardy, císařský místokrál v Egyptě, velitel válečného loďstva atd.; též duchovní bez biskupského svěcení, ale s biskupskými pravomocemi.

Purkrabí – vysoký úředník, který spravoval hrad a s ním i celý okrsek, purkrabí na Pražském hradě zastupoval v nepřítomnosti krále. Na šlechtických panstvích měl na starost správu panství z hlediska bezpečnosti a dohled nad čeledí.

Senešal – (sénéchal); titul bývalých nejvyšších hofmistrů ve Francii. *Stolník* – dvorský hodnostář obsluhující u stolu, později čestná funkce. S úřadem byly spojeny určité důchody a různé výhody.

Šerif – okresní soudce v Anglii (jako falckrabě v Německu).

Vicekancléř – zástupce, náměstek kancléře.

5.2.2 Rytíř

Synonymem pro slovo středověk je bezpochyby slovo rytíř. Ideál rytířství, odvaha, čest, rytířská kultura, to všechno jsou pojmy, na které narazíme velice často. V původním slova smyslu byli rytíři váleční jezdci (Reiter=jezdec). Již od 8. století byli elitou tehdejších armád. Během věků si obrnění jezdci vymohli řadu výsad; největšího rozkvětu se dočkali během křížových výprav – tehdy se začala vytvářet představa nového rytířského životního stylu. Nastala doba rytířství a rytířské kultury, která pak odeznívá v renesanci, kdy pomyslnou tečku za touto dobou plnou lesku udělá Cervantesův román *Don Quijote de la Mancha*.

Rytíř se stal s požehnáním církve zbožným hrdinou, který měl chránit majetek církve, slabé, chudé, vdovy a sirotky a měl bojovat proti nevěřícím. Rytíř věřil v sílu, věrnost a čest. Proto i nepřátelé k sobě chovali úctu, zatímco obyčejnými vojáky ve vlastním vojsku pohrdali. Se zajatým rytířem jednal vítěz vcelku slušně – ponechal mu

volnost, obstaral léčení, na čestné slovo a slib výkupného jej propustil na svobodu. Ovšem vyskytovaly se i četné výjimky a ideály rytířství vzaly často za své. Přesto rytířství vneslo do vyšších vrstev společnosti zjemnění mravů.

Rytířem se mohl stát i prostý bojovník, například když v bitvě projevil statečnost. Pasování pak mohlo proběhnout rovnou na bojišti, zvláště v počátcích rytířství. Nešlo o původ, ale o hrdinství. Ale ani poté, co se rytířství stalo výsadou nižší privilegované šlechty, nešlo o formální titul. Rytířství bylo přiděleno individuálně (nešlo o dědičnou záležitost) a mohlo být i odejmuto.

Výchova v rytíře byla dlouhá a začínala v sedmi letech, kdy chlapec odcházal do jiné šlechtické rodiny. Sloužil hradní paní, učil se dvorským mravům, obsluhoval vzácné hosty. Ve čtrnácti letech se stal panošem – čistil pánovi zbraně, naléval mu při hostinách víno, staral se o jeho psy a koně, učil se jezdit na koni, střílet z luku, šermovat. Měl již právo nosit meč. V jednadvaceti letech byl pasován na rytíře. Forem pasování existuje několik. V Českých zemích samotnému obřadu předcházely rozličné náboženské úkony (půst, pokání atd.) a očištná koupel. Také potřeboval dobrozdání dvou rytířů, kteří dosvědčili jeho bezúhonnost. Poté s obnaženou hlavou poklekl před pasujícím a ten jej třikrát zlehka udeřil plochou stranou meče se slovy: „Ve jménu Boha, sv. Michala a sv. Jiří pasuji tě na rytíře. Buď statečný, nezoufej a buď věrný.“ Poté přijal meč, pás, ostruhy, přilbu a štít, se štítem obvykle i erb a heslo, jímž se řídil.

K jeho prezentaci též patřilo okázalé vystupování: městem projížděl v doprovodu zbrojnošů, kteří byli oděni v barvách svého pána a s jeho erby, na postroje se připevňovaly rolničky atd.

Kromě umění vládnout mečem musei rytíř ovládat i svůj jazyk – skládat verše a zpívat. S tím se pojí i druhá, romantičtější stránka rytířského kultu – trubadúrství. Minnesängři (v zemích německých), neboli truvéři (též trubadúři; v zemích francouzských) či minstrelové (v Anglii). Jde o jeden z projevů rytířské kultury. Rytíř, kavalír, uctíval ženu jako zbožňenou Venuši-Marii. Uctívaná žena byla však už většinou vdaná a rytířova láska tudíž nebyla naplněna. Minnesängři pocházeli z vyšších vrstev, byli sami skladateli i zpěváky; někdy je doprovázel hrou na loutnu žakěř.

Kromě těchto zbožných a kultivovaných rytířů zná středověk i jiné typy. Místo zlata a přepychu se můžeme setkat s chudými rytíři, kteří žili na polorozpadlých hradech, opíjeli se, hráli v kostky, týrali svou ženu a občas vyrazili za nějakým „dobrodružstvím“ – což znamenalo většinou obohatit se na úkor někoho jiného. Jim byla rytířská morálka ukradená a ženy pro ně nebyly terčem obdivu, nýbrž znásilnění.

5.2.2.1 Rytíř jako válečník – zbroj

Zářivé brnění a meč, to byly symboly, jimiž se rytíř v očích vesničanů odlišoval od těch ostatních. Následuje stručný exkurz do tajemství a původu těchto dvou atributů rytíře-válečníka.

Meč byl oblíbenou zbraní užívanou vojáky již od starověku – pěchotou i jezdci. Od raného středověku byl drahou zbraní, určenou pouze nobilitě a tedy jízdě. Později se stal typickým symbolem rytířství. Meč (románský) byl do 13. století převážně pádnou zbraní určenou k drcení a seku, proto mají románské meče jen tupou nebo oblou špici. Dochované originály mají hmotnost od 860 do 1 400 gramů, délku pak od 0,9 do 1 metru, převažují však zbraně přes metr dlouhé, což souvisí se stylem boje jízdy.

Meče ze 14. století jsou již těžší, mají hmotnost od jednoho až po dvě a půl kila a dosahují délky něco málo nad jeden metr. Další z těchto mečů jsou takzvané „meče jedenapůlruční“ (někdy nelichotivě a nepřesně nazývané bastard) – umožňující „jedenapůlruční“ držení zbraně, kdy meč drží pravá ruka pod příčkou a levá pomáhá zbraň ovládat za hlavici. Vedle toho se objevují i dlouhé meče obouruční. Celková délka se pohybuje mezi 150-180 cm. Používala je s úspěchem například německá (lancknechti) a švýcarská pěchota v boji proti jiným formacím pikenýrů a v této funkci se udržel až do 16. století. Ještě v 17. století byla těmito meči vyzbrojena stráž praporu. Takovýto meč vážil maximálně 5 kg. Obouruční meče byly meči pěchoty – pro způsob ovládnutí nebylo stejně jako u dřevcových zbraní možné používat štítů, ale bojovníci bojovali v součinnosti s muži s dřevci nebo s pavézničky.

Zbroj se skládala z několika částí a mohla mít různou podobu. Kroužkovou košili tvořily vzájemně spojené kroužky. Její výroba byla dlouhou a náročnou prací a hotová kroužková košile měla velkou cenu – zvláště v raném středověku, později se její cena stala únosnou i pro méně movité bojovníky a objevuje se i v arzenálech městských zbrojnic. Kroužková zbroj prodělala během staletí dlouhý vývoj – Římané, kteří ji nazývali „*lorica hamata*“, nosili košili krátkou – na stehna, opatřenou límcem pro zesílení ochrany ramen, bez rukávů nebo s krátkým rukávem. Krátkou kroužkovou zbroj na stehna s krátkým rukávem používala i byzantská pěchota a odtud též vikinští bojovníci. Od raného středověku se objevuje také dlouhá jezdecká zbroj sahající až do poloviny lýtek (např. zbroj sv. Václava – vážila i s pláštíkem 11 kg). Ve 13. století se zbroj zkracuje cca do poloviny stehen, zároveň se prodlužují rukávy a objevují se kroužkové rukavice, tzv. palečnice, a kroužkové nohavice (kompletní kroužková zbroj vážila 12-14 kg, sama košile vážila 5-10 kg).

Plátová zbroj – rozlišujeme zbroj turnajovou a bojovou. Bojová existovala v různých obdobích, byla lehčí a pohyblivější než turnajová. Skládala se z předního (kyrysu) a zadního plátu, chráničů nohou a rukou. Pod ní se oblékala kroužková zbroj. V první fázi šlo pouze o železné pláty připevněné na kroužkovku (*ailettes*), postupem času se zbroj zdokonalovala. Celokovové brnění používali pouze jezdcí, těžká pěchota měla většinou kyrys a zbroj na pažích a na nohou po stehna, lehká pěchota ani to ne. Pěšmo se tedy plná plátová zbroj používala jen při turnajích. Váha kolem 30-40 kg.

Turnajová zbroj je z dob pozdějších, kdy již turnaje sloužily pouze pro zábavu. Vyvinula se kvůli bezpečnosti. Rytíř byl téměř nepohyblivý, přilba byla ke zbroji přidělána napevno (aby náraz do ní nezlomil rytíři vaz). Rytíři sami nedokázali na koně nasednout a byli na něj vysazováni (pohyblivost dolních končetin byla značně omezena). Vyráběly se různé druhy turnajové zbroje, podle toho, k jaké disciplíně měl rytíř nastoupit – zbroj pro turnaj ve šraňkách (vážila 40-60 kg) byla samozřejmě jiná než zbroj pro pěší boj.

Odění kryjící zbroj se nazývalo varkoč (fran. *gambesson*, něm. *vafrenok*). Původně šlo o prosté nebarvené suknice prvních křižáků, chránící jejich zbroje před neúnosným žářem slunce Svaté země. Po

návratu domů přinesli křížáci i tento zvyk a v Evropě se z něj pod vlivem módy stal nezbytný doplněk zbrojí. K rozšíření této módy (zejména u nás) přispěly i turnaje. V Evropě již nesloužil na ochranu zbroje proti slunci, ale byl to důležitý prvek v orientaci, neboť se šil v rodových barvách a stal se podobně jako štít nositelem rodových erbů. Obdobným vývojem prošla pokrývadla či krydla přileb – u nás takzvané fafrnochy.

Když tak člověk pročítá, jak plátová zbroj vypadala a kolik vážila, kdekoho asi napadne, jak se taková zbroj nosila. Bylo to pohodlné? Dalo se v ní souložit, jak nám to předváděli ve filmu *Excalibur*? Co si o tom myslí ti, kteří ji někdy vyzkoušeli mít na sobě? Lidé, kteří se zabývají historickým šermem, mi zodpověděli následující otázky takto:

Jak dlouho se zbroj oblékala (samozřejmě u zkušeného válečníka)?

Prošivanice – se zavázáním všeho – asi dvě minuty

Kroužková košile – desítky vteřin

Kroužkové kalhoty – 5-6 minut, s pomocí polovinu

Kroužková kápě – i s batvatem a zavázáním minutu až dvě

Plátová zbroj – asi 10-15 minut, ale sám si ji člověk neoblékne

Přilba – normanka – pár vteřin (pokud pasuje)

Přilba – kbelc – pár vteřin (s nasazením batvatu, šlapu/lebky a kbelce asi půl minuty).

Přilba – turnajová – 5 minut, pokud nebyla už rovnou neoddělitelná od hrudního pancíře.

Kolik toho zvládnul obléknout člověk sám?

Kroužkovou košili a helmu, plátové nohy už jdou hůř, lepší je pomoc někoho druhého. Na ruce, pancíř a turnajovou helmu je už potřeba minimálně jednoho člověka. Hlavním problémem zbrojí je, že obléknout je většinou lze, ale už nejde utáhnout řemínky, pospojovat jednotlivé části atd. (takže zbroj pak nefunguje tak, jak má). Na to je zpravidla někoho zapotřebí.

Dá se ve zbroji spát?

Dle odpovědi zkušeného šermíře ano, ale jen pokud člověk předtím vypije značné množství alkoholu. Nicméně:

V kožené zbroji z jednotlivých částí celkem dobře.

Ve zbroji kožené z plátů již poměrně nepohodlně (spí se buďto na zádech nebo na břiše).

V kroužkovce to jde, ale také to není zrovna pohodlné.

V plátech se ale spát nedá vůbec. Bez narkózy prakticky vyloučeno. A to samé platí pro většinu přileb. Snad jenom norman bez nánosníku a tomu podobné by se daly v nouzi snést.

Pokud si člověk chtěl skutečně odpočinout, musel se ze zbroje vysvléci.

Jak je to s údržbou?

Především se používal tuk. Neustálé stírání a nanášení tuku. Ovšem tuk sám o sobě způsobuje korozi, takže se musel neustále měnit. Kromě toho tuk poměrně zapáchal, takže rytíř ve zbroji, i když byl krasavec, nejspíš nepůsobil nijak vábně.

Co když zbroj zrezne?

Hrubým předmětem (hlavně písek, drátěný kartáč atd.) se rez sedře. Pak se zase nanese tuk.

Záleží na tom, jak je kdo velký?

U drátěných košilí, pokud ten rozdíl není příliš velký, na velikosti moc nezáleží. Kroužky mají skvělou vlastnost elasticity, ale nikdy nesmí být na těle a spodním prošívaném krznu napnuté – vždy musí mít nějakou volnost pohybu. Tudíž menší člověk může bez potíží obléknout kroužkovou zbroj většího.

U plátů je to zásadní rozdíl – musí padnout na tělo. Dá se navléknout jen to, co jde, a zbytek se nahradí řemením (pouze přední pancíř a část rukou apod.). Každopádně bylo lepší vyjet na bojiště alespoň v částečné zbroji než v žádné.

Jak se taková zbroj nosí?

Celý den se dá zvládnout kožená i drátěná. Nedá se však plátová. Ta se nasazuje jenom do bitvy. Navíc pokud k zbroji nepřišel dotyčný náhodou nebo pokud jí nemusel část prodat, měl vždy drátěnou zbroj a až na ní plechy. Takže váha strašná a nepohodlí ukrutné.

Další důležitá věc, kterou je třeba mít na paměti, je, že zbroj se nepoužívala jako úmyslné zabraňovadlo doseku. Primární je vždy kryt zbraní či štítem. Navíc většina zbraní stejně při dobré ráně projde sebelepší zbrojí. Zbroj kryla před náhodnými zásahy (nepozorný

náprah souseda, zásah šípem, atd.). Proti přímým ranám nebyla moc účinná.

Konání potřeby

Ulevit si šel bojovník většinou před tím, než si na sebe zbroj navlékl (mluvíme o plátech). Na malou to pak šlo s obtížemi, pokud však chtěl a musel rytíř na velkou, lidově řečeno to „pustil do kalhot“.

Sex ve zbroji

Prakticky nemožný. Pokud šlo o přání obou. V kroužkové zbroji to ještě jde, i když slečna musí počítat se slušnými odřeninami. Navíc mezi kroužky se často skřípne kůže, takže to je bolestivé pro oba. V plátové zbroji nejde ani znásilnění, teoreticky záleží na tvaru a druhu plátů, ovšem prakticky to zatím nikdo z dotazovaných (ani z jejich známých) nezkoušel.

5.2.2.2 Rytíř jako jezdec – aneb něco o koních

Rytíř bez koně jako by ani nebyl rytířem. Podívejme se na tato nádherná zvířata blíže. I „nerytíři“ možná tuto kapitolu přijmou s povděkem.

Pokud se kůň pohybuje v měkkém terénu, není třeba kovat, jinak je podkování velmi vhodné. Bílá rohovina bývá citlivější, u koní se světlými kopyty je podkování nezbytné, stejně jako u koní, kteří jezdí po kamenných silnicích nebo jsou zapřaháni do povozů. Podkovy se vyměňují zpravidla jednou za měsíc.

S výcvikem se většinou začíná zhruba ve dvou letech, dospívají přibližně v pěti letech (lehčí dřív a těžší plemena později). Výcvik trvá kolem dvou let, u rytířských koní pak pravděpodobně déle. Do bitvy pak mohl jít jen zaučený kůň, „nováček“ by se nejspíš splašil a jezdec by měl víc práce s ním než s nepřáteli. Stejně tak turnajů se mohl účastnit pouze zacvičený kůň.

Potřesení otěží obvykle koně do kroku neuvede (stejně jako zarývání ostruh do slabin je znakem špatného jezdcе).¹⁹ Tři základní

¹⁹ Přesto se ostruhy používaly velmi často. Do 13. stol. se používaly ostruhy prosté – bez hvězdic. Po této době se však začaly objevovat hvězdčovitě ostruhy a ty se udržely v celkem stejné podobě. Měly i společenský význam – rytíř je přijímal při pasování s

pomůcky při jízdě na koni jsou pobídky holeněmi, sedem (váhou) a otěží (někdy se ještě používá hlas). Každý úkon, který je po koni vyžadován, je doprovázen určitou kombinací těchto pobídek. Dobře vycvičeného koně lze ovládat jenom koleny (například asijsí jezdcí dokázali za jízdy střílet z luku).

Rytířští bitevní koně byli v drtivé většině hřebci. Podporovala se u nich nesnášenlivost a útočnost.²⁰ Museli se ustát odděleně, protože hrozilo nebezpečí šarvátek mezi koňmi – v takových soubojích se hřebci mohli navzájem i zabít. Pokud někdo použil pro boj klisnu, vysloužil si u ostatních posměch. Naopak Arabové si cenili klisen víc než hřebců.

Těžký bitevní kůň byl schopen vyvinout rychlé tempo pouze na krátkou vzdálenost. Byl nazýván také „pohyblivým trněm“. Z jeho sedla mohl velitel snadno získat přehled o svých i cizích pěšácích. Nemluvě o psychickém účinku – člověk v sedle koně, tedy na vyvýšeném místě, působí na lidské podvědomí majestátně a nadřazeně.

Válečný hřebec se používal jen v bitvě, při pochodu byl veden bez jezdce, aby se neunavil. Nevýhodou ovšem byla jeho zhýčkanost, neboť jako velmi cenný majetek byl dobře krměn, a snášel proto strasti cesty hůře než kůň obyčejný. Kromě válečného hřebce a cestovního koně byl zapotřebí ještě soumar – kůň, mula nebo mezek nesoucí náklad (hlavně zbroj).

Rozšíření koně jako tažného zvířete ve 13. a 14. století vedlo k zušlechťování chovu tažného koně. Kůň se stal robustnějším a větším než dříve (z původní kohoutkové výšky 120-150 cm, až na současné maximum kolem 2 m).

Ovšem takový *den na koni* nebyl tak jednoduchý, jak se na první pohled zdá. Kdyby chtěl například náš Martin vyrazit na dlouhou cestu, musel by si koně nejdříve pořídit, buď na koňských trzích (jako byl třeba v Praze /Václavské náměstí/) nebo u prostého sedláka, i když to nemuselo být vždy tak jednoduché (srov. kapitola Zemědělství). Co

mečem.

²⁰ U turnajových koní mohla být zase takováto útočnost i důvodem k vyřazení ze soutěže.

s sebou vzít? Pokud má namířeno přes celkem zalidněný kraj, kde nebude problém narazit na nějakou vesnici, stačí menší zásoba ovsu (lze i ječmen, cukrovou řepu, mrkev, jablka apod.), zbytek cestou dokoupí nebo nakrade. Kůň totiž potřebuje obrok (hlavně oř rytířský; obyčejní jezdečtí koně zvládnou zátěž bez kvalitního krmení třeba i týden), musí se také nechat napást trávy (i ta je pro něho nezbytná). Kromě toho také musí hodně pít (napájí se několikrát denně, celkem asi 30-40 litrů).

Pouze zdatnější, k tomu určená plemena dokáží běžet celý den (mongolští koně apod.), jinak to tak slavné není, zdatnější vydrží tri až pět hodin, mladší (do 3 let) hodinu až dvě. Během dlouhého cestování by Martin musel často měnit krok; také odpočinek byl důležitý. Základní rozdělení kroků je: krok, klus, cval a trysk. Maximální rychlost koně je cca 60 km/h, přeskochí překážku vysokou 1-2 m a do dálky může skočit až 6-8 metrů.

A až přijde večer a on se připraví na noc, bude Martin muset obstarat i svého koně. Odsedlat, nechat vychodit, aby vychladl (v dnešní době se používají odpařovací deky), případně ho vytrít (vyvíchovat), dát mu napít, připravit oves, a pokud kůň trávil noc ve stájích, hodit mu pár kupek sena. Pokud noc trávil venku, uzda se vyměnila za stájovku, která neměla udidlo a umožňovala koni se napást. Bylo dobré přivázat ji ke kmeni stromu, větev může kůň ulomit. Stejně tak mu mohl svázat přední nohy, aby neutekl. Celý úkon trval přibližně tři čtvrtě hodiny (v ideálním případě). Teprve potom si bude moct Martin lehnout a odpočívat.

Osedláni ráno bylo otázkou chvilky, pokud by měl víc zavazadel, trvalo by samozřejmě déle (celkově asi patnáct minut).

Pokud by si s sebou vzal ještě jednoho nákladního koně, jezdecký kůň mohl unést kolem 80 kg nákladu, tažný kůň pak 130 kg (více utáhl než unesl na hřbetě, kde mu těžký náklad mohl ničit páteř). Rytířští koně museli zvládat hmotnost kolem 160 a v pozdějších dobách, s rozvojem výroby zbrojí, i kolem 200 kg. Ve vybavení, které si s sebou bral jezdec na cestu, přišlo k užítku též dřevěné okované vědérko a srp na trávu.

Barvám se nezřídka přisuzoval mystický význam. Za základní se považovaly čtyři barvy, jež symbolizovaly čtyři základní živly. Byli to

bělouši (voda), ryzáci (oheň), vraníci (země) a hnědáci (vzduch). Od těchto barev se pak odvozovaly všechny další. Také odznaky na hlavě byly předmětem pověr například Arabové věřili, že kůň s hvězdou na čele nosí svému majiteli smrt. Martin věřil jen tomu, že ze sedla koně je nejkrásnější pohled na svět.

Bělouš – základní barva srsti je bílá, mnohdy s příměsí chlupů jiné barvy, podle toho rozlišujeme tzv. bělouše červené (tisek), černé (šiml, myšák) atd. Čistě bílý kůň byl ve starých kulturách považován za posvátného, v pozdějších dobách tyto výjimečné koně sedlali výjimečné osobnosti – bělouš je koněm panovníků, vojevůdců, generálů atd.

Vraník – základní barva srsti je černá. Bývá spojována s větší mohutností. Zvláště pak vraníci frísští a britští byli proslulými koňmi rytířskými.

Ryzák – základní barva srsti je rezavá až červenohnědá. Hřívá a ocas jsou stejného odstínu nebo světlejší. Přisuzoval se mu „ohnivý“ temperament. Kůň světlé až zlaté barvy s bílou hřívou a ohonem byl nazýván Isabella (žluták).

Hnědák – základní barva srsti je hnědá (od pískově žlutohnědé u plaváků až po hnědočernou u tmavých hnědáků), hřívá, ocas a spodní partie nohou jsou černé. Tlma a slabiny mohou být světlejší. Tmaví hnědáci byli považováni za koně nespolehlivé a zrádné.

Podle bílých znaků na hlavě a na nohou rozlišujeme koně s hvězdou, lysinou, punčoškami atd. Kůň s tmavými, okrouhlými nebo oválnými skvrnami na šedě zbarvené srsti se nazývá grošák, na srsti červenohnědé jablečňák. Střídající se plochy hnědé, černé, rezavé a bílé srsti (v různých kombinacích) má strakoš.

Jako k rytíři brnění, tak patří ke koni ten správný *postroj*. Již v pohádce o ptáku Ohniváku nabádá liška nejmladšího prince, aby vybral zlatému koni ten správný postroj a rozhodně ne ten zlatý. Neposlechne a všichni víte, jak to dopadne. Na zlatého koně ve skutečnosti narazíme zřídkakdy, ale o koňských postrojích si můžeme povědět podrobněji.

Jako k rytíři brnění, tak patří ke koni ten správný *postroj*. Již v pohádce o ptáku Ohniváku nabádá liška nejmladšího prince, aby vybral zlatému koni ten správný postroj a rozhodně ne ten zlatý. Neposlechne a všichni víte, jak to dopadne. Na zlatého koně ve skutečnosti narazíme zřídka, ale o koňských postrojích si můžeme povědět podrobněji.

Uzdečka – tak se nazývá to, co má kůň na hlavě, skládá se z několika částí (čelenka, lícnice, podkrčník, nánosník, stíhlové otěže, pákové otěže – to u uzdy – neplést s opratěmi, ty se nacházejí u postroje pro koně zapražené do vozu).

Obnosky – používaly se pro lepší ovládnání koně, jednalo se o cosi jako nánosník, avšak ze železa (často obšitého kůži) a jeho používání bylo pro koně velmi bolestivé.

Třmeny – umožňují pohodlný sed jezdce, jsou dobrou oporou v boji; pokud se třmen přetrhne, není snadné udržet v sedle rovnováhu.

Udidlo – leží v hubě koně nad jazykem.²¹

Prsosiny – koňské náprsní řemení

Čabraka – nejdříve se objevuje jen podsedlová deka, posléze chrání boky i zadek koně. Je prošívaná nebo vycpaná. Postupně je vylepšována nýtováním nebo křížovým pobíjením řemením.

Ohlávka – pomůcka k uvazování koní (stájovka)

Sedlo – používalo se bojové sedlo se zvýšenou přední i zadní rozsochou, aby náraz kopí nevymrštil rytíře ze sedla. Kromě toho chránily rozsochy i před šípy; další bylo sedlo turnajové, které se podobalo bojovému. Cestovní sedla neměla zpravidla tak vysoké rozsochy. Upevňovalo se většinou jedním nebo dvěma podbřišníky (podpínky) a část i poprsním a zadním řemením (podocasníkem). Pod sedlo se dávala deka.²²

Kůň mohl mít na sobě například kroužkový pancíř, který pokrýval skoro celé jeho tělo i s hlavou, zranitelné zůstávaly nohy. Mohl nést i zbroj plátovou. Látka, často v heraldických barvách, přikrývající koně (např. při turnajích), se nazývá kropíř.

udidlo

²¹ Známé je používání udidla s ostrými hranami nebo i železnými ostny a díky bolesti, kterou jim bojovník svému koni působil, ho mohl v bitevní vřavě snáze ovládat.

²² Dámy jezdily v sedu postranním (kvůli šatům nemohly jet v sedu rozkročném jako muži), tato jízda byla méně pohodlná i méně bezpečná, proto se pro ženy šlechtily mimochodníci s příjemnějšími chody. Přesto jezdkyňe dosahovaly i výjimečných výkonů.

5.2.2.3 Rytíř ve službách boha – rytířské řády

Když v roce 1095 na církevním koncilu papež Urban II. vyzval k vojenské výpravě do Svaté země a k osvobození božího hrobu, možná netušil, jak významnou epochu zahájil. Tehdy se totiž „Evropa hnula z kořenů a odešla na východ“. Pravdou zůstává, že výpravy do Svaté země znamenaly obrovský skok vpřed, neboť křižáci z Orientu přinesli řadu novinek, které by jinak pronikaly do západního světa jen pomalu; byl tak urychlen vývoj hmotné i duchovní kultury. Kromě mnoha jiných vymožeností to znamenalo vznik rytířských řádů.

Ty zprvu vznikaly jako špitální bratrstva a řády starající se o poutníky a nemocné, avšak kvůli téměř neustálým nájezdům lupičů a Saracénů bylo potřeba cesty a špitály chránit. Do popředí tak vstoupila funkce rytířsko-vojenská. U některých, jako například u johanitů, měla až druhořadý význam. Řády mohly budovat vlastní hrady (např. slavný Crac des Chevaliers maltézských rytířů), byly stálou armádou, jež mohla vést válku v mezinárodním měřítku při obraně křesťanství a byla nezávislá na místních feudálech i panovnících. Brzy se rozšířily po celé Evropě, získaly velký majetek i moc, templáři například prováděli i finanční operace a zajišťovali směnný a bankovní obchod mezi východem a západem, v podstatě zavedli systém bankovníctví, jak jej známe dnes. Rytířské řády bojovaly proti nevěřícím ve Svaté zemi, podílely se na rekonquistě Španělska, němečtí rytíři christianizovali Pobaltí a vytvořili tam dokonce vlastní řádový stát.

Sláva řádů buď upadá a ony ztrácejí svou vojenskou složku (němečtí rytíři, lazaři) nebo jsou přímo zrušeny (templáři), jediný řád, který si svou slávu udržel víceméně dodnes, jsou johanité sídlící na Maltě.

U všech rytířských řádů platí víceméně ten samý systém organizace. Nejnižší správní jednotkou je komenda (hrad), ta představovala domov pro rytíře, útulek pro veterány, poskytovala přístřeší poutníkům, fungovala jako špitál. V jejím čele stál komtur. Velikost komend byla různá, v Čechách ji například tvořilo kolem třiceti členů (němečtí rytíři).

Sdružení několika komend tvořilo řádovou provincii zvanou bailliva, v jejím čele stál zemský komtur (landkomtur) nebo zemský

mistr či převor. Templářský řád měl ještě další jednotku – převorství a provincie (těch bylo v Evropě 12). V čele provincie stál velkopreceptor, případně zemský komtur, dohlížela na něj provinciální kapitula. Velmistr stojí na špici tohoto uspořádání a dohlíží na něj generální kapitula (nejvyšší instance a kontrolní orgán činnosti velmistra). Její složení je u jednotlivých řádů různé.

Kromě toho existuje u jednotlivých řádů množství různých jiných hodností: u německých rytířů maršál (odpovídal za vojenské šiky), trapier (hospodářství, zásobování vojska) a tresler (finance); u templářů senešal (zástupce velmistra), maršál (vojenský správce řádu, dohlížel na disciplínu, materiál, zbraně i koně a v boji stál v čele těžkooděnců), komtuři (např. správce majetku řádu), turkopolier (velitel lehké jízdy vyzbrojené luky), nižšími úředníky byli např. podmaršál, praporečník atd.

5.2.3 Panovník

Martin mohl snít o životě ve městě, mohl snít i o tom, že bude rytířem v zářivé zbroji, ale pokud došlo na krále, mohl by si jediné nařadit, aby přestal myslet na hlouposti. Zde totiž vstupujeme na území, kam se dostane jen málokdo. Rozhodně ne náš Martin.

Postavení krále může být různé – někde vládne absolutisticky (Francie), jinde je omezen parlamentem (Anglie) nebo stavy (Čechy). Za doby Přemysla Otakara II., který byl skutečným rytířem, panoval názor, že král je první mezi sobě rovnými.²³

Obecně platilo pravidlo, že titul dědí králův nejstarší syn (v Čechách v dřívějších dobách nastupoval na knížecí stolec nejstarší z rodu). Ve středověkém světě měl velkou váhu rituál feudální moci. K nejstarším obřadům, kdy panovník nastupoval vládu v zemi, počítáme intronizaci neboli *nastolení*. Hlavní roli měl v tomto obřadu stolec – trůn. Zvolený nebo přijatý panovník byl na tento kamenný stolec posazen – což mělo symbolizovat spojení se zemí ředitelkou. Ve vlastním obřadu byl zachován i akt představení vladaře lidu, který ho

²³ Podle Alexandreidy.

pozdravil voláním. S postupem christianizace tento „vegetačněmagický“ smysl rituálu zanikal.

Při nastolování přijímal kníže (král) insignie. Bývalo to kopí s praporcem – korouhev dával nejvyšší světský suverén (říšský král) spolu s vládou nad územím a pod touto korouhví kníže šel za říšského krále do boje.

Od 11. století nacházíme jako insignii žezlo – to se vyvinulo z obřadní hůlky známé již ze starověkého Egypta. Žezla nenosili jen králové při audienčním rituálu, ale také velitelé vojska, heroldové, maršáلكové dvorů, univerzitní rektori atd.

Meč byl další insignií, sloužil v rituálu udílení a přijímání vojenských rozkazů, při pasování na rytíře, korunovací aj. Štít jako symbol vládcy souvisel zejména s významem heraldického znaku, který nesl.

Koruna – byla symbolem krále, mohl ji (kvůli církevním nařízením) nosit jenom v určité dny. Nejspíš se vyvinula z antického vavřínového věnce, v následujících obdobích je patrný i vliv trnové koruny Ježíše Krista. Někdy se měnila v relikviář obsahující nejposvátnější ostatky, jež připomínaly právě Krista.

Jablko s křížem má také svůj původ v antickém světě; král nebo císař, který držel v ruce jablko, vyjadřoval symbolicky představu náměstků božích na zemi.

Korunovace byla okázalou slavností a demonstrací královské moci z posvěcení církve, v českém státě nebyla nezbytným aktem, bez něž by panovník nemohl vládnout; teprve s nástupem Lucemburků se kromě okázalé slavnosti stala i politickým úkonem. Tato ceremonie byla spojena zejména s církevní tradicí, kdy byl král pomazán „svatým olejem“ (proto „hlava pomazaná“).

Velkou část panovnického pokladu tvořily klenoty, které souvisely s udržováním charismatu moci. Často měly vyšší hodnotu než tu vyjádřenou penězi; kromě zlata a drahých kamenů to byly i ostatky svatých atp. Poklad byl uchováván v nejbezpečnější části hradní kaple.

Titulatura panovníků nepodléhala prakticky žádným kodifikovaným pravidlům. Obecně platilo, že císař říše římské byl vládcem všech křesťanů, ale jeho faktickou moc tato hodnota

neovlivnila. Král byl suverénem ve vlastní zemi stejně jako kníže, obecně platí, že s vyšším titulem rostla jen prestiž ve světě.

Habsburkové titulovali své příbuzné jako arcivévody a arcivévodkyně. Příbuzní ruského cara byli zase velkoknížaty. V Anglii a Itálii má princ kromě tohoto titulu ještě jeden (kníže, vévoda, hrabě).

Císaři a králové měli právo na oslovení „Vaše Milosti“, „Vaše Majestátnosti“. „Vaše Veličenstvo“.²⁴

5.3 Právo

Středověk byl založen na systému vazalství, můžeme si to představit jako pyramidu, na jejímž vrcholu stojí král, pod ním knížata, baroni (urození pánové), rytíři a na nejspodnější příčce poddaní. Vrchní vlastník (senior) propůjčil k užívání objekt lenního vztahu (např. půdu nebo úřad, hodnost, právo) vlastníku užitkovému, označovanému jako vazal. Ten měl právo léno užívat, ale jen se souhlasem seniora, kterému byl vázán celou řadou povinností – vojenskou službou nebo finančními dávkami. Souhrn těchto povinností byl označován jako „věrnost“ (*fidelitas*) a její porušení, zrada (*infidelitas*), byla důvodem k odnětí léna. To je ideální případ, který fungoval například ve Francké říši.

V českých zemích v podstatě neexistoval, šlechta u nás vlastnila „svobodné statky“, které byly v držení rodu nehledě na panovníka. Jediné omezení ze strany panovníka představovala odúmrť (nebylo-li mužských potomků, připadl majetek králi). Naopak léno bylo považováno za statek nesvobodný a udrželo se pouze v okolí velkých panovnických hradů. Kromě zemských desek (jež měly hodnotu zákona) existovaly i lenní desky určené právě pro tyto „nesvobodné“ leníky. Král byl tedy skutečně pouze „první mezi rovnými“ a nikoli svrchovaným vládcem jako v některých jiných zemích.

Mezi šlechtou a panovníkem také probíhaly ostré spory. Šlechta se osamostatnila a žádala stále větší podíl na správě země, omezení moci a majetku krále, s čímž se ovšem panovník nehodlal smířit. Politický

²⁴ Univerzálním oslovením jak pro krále, tak pro šlechtice, bylo „Vaše excelence“.

boj mnohdy získal podobu boje otevřeného. Král tak přestal být „pánem veškeré země“ a jeho pozice byla závislá na jeho „dominiu speciale“, jež zahrnovalo královské hrady, města, výnosy ze cla a jiné regály a v určitém smyslu majetek církve a židů. Snaha panovníků kodifikovat zemské zákony také narážela na odpor šlechty, která se obávala ztráty svých privilegií; ustoupit musel například i Karel IV. se svým zákoníkem „Majestas Carolina“.

Podle zemských zákonů nesměl jeden šlechtic napadnout druhého bez vyhlášení nepřítelství (pokud někdo někoho žaloval, tak vždy za to, že zaútočil „v míru“). Níže postavený šlechtic také nesměl napadnout výše postaveného. Toto pravidlo se rušilo během války, kdy přišla chvíle i na vyřizování osobních sporů.

5.4 Odívání

Oděv panstva měl plnit hned několik funkcí, nejen chránit před chladem, ale i řádně reprezentovat. To ovšem neplatí jen pro šlechtu, ale i pro bohaté obchodníky nebo židy. V době vrcholu rytířství se ustálila pravidla dvorské módy – rytíř například měl nosit oblečení v takové barvě, jaké dosáhl u své paní přízně. Vyžadovaly se bohatě zdobené pásy, zlaté prsteny atd. Kvůli požadavkům módy pak zkrachoval ne jeden válečník.

5.4.1 Muži

Stejně jako měšťané nosili i šlechtici spodní tuniku a zejména v období románském vrchní zdobenou tuniku. Častá byla též prodloužená sukně se zvonovitými rukávy (krátké sukně nosili venkované, dlouhé nosili starci, kněží a urození). Šlechtic si mohl též v pozdějších dobách obléknout vycpaný kabátec, který těsně přiléhal k tělu – ten bylo opět možné doplnit zvonovitými rukávy.

Tapert – slavnostní plášť sahající ke kotníkům, po stranách byl rozšířený.

Nohavice – pro šlechtu a bohaté bývaly na rozdíl od nohavic pracujících úzké a přiléhavé, zejména během gotiky. Navlékaly se přes jakési spodky, plátěné kalhoty ke kolenům. Během vrcholného

období gotiky byla oblíbená francouzská móda *mi-parti*: různobarevnost. Nohavice byly buď kostkované nebo každá jiná. V 15. století přestaly být různobarevné nohavice solidním oblečením a později je už nosili jenom šašci.

Plášť – dříve býval čtyřhraný, v pozdějších dobách často půlkruhový. U krku se spínal zdobenou sponou, po starém způsobu na pravém rameni (pravá ruka volná k tasení zbraně) nebo vpředu řetízkem. Časté je kožešinové lemování.

Oblíbené byly též dlouhé kapuce, jejichž konec často sahal až pod pas. Dalším výstrelkem gotické mody (jež byla často považována za výstřední i v očích současníků) byly boty s dlouhou špičkou, někdy zahnutou nahoru.²⁵

Nedílnou součástí byl *pás* – nejdražší zhotovovali zlatníci z řetězů a plíšků, často ztrácel svůj původní význam, stával se ozdobou a na připnutí meče (dýky) a tobolky na věci musel muž nosit ještě jeden pás.

Škorně – boty s pevnou podešví, nad kotníky nebo pod kolena, často se složitým šněrováním, během období gotiky s typickou špičkou, někdy zahnutou.

5.4.2 Ženy

„Tak které šaty se ti líbí nejvíc?“

„Všechny,“ zněla by okamžitá Iluvina odpověď. Není divu, šaty urozených dam byly vlastně uměleckým dílem; bohatě zdobené. Často lemované vzácnými kožešinami, na rukávech zdobeny výšivkami.

V dřívějších dobách zdobilo přepásané tuniky bohaté řasení vzácných materiálů, ale střih byl stále jednoduchý. Jednoduchost střihu ženy doháněly šperky, vyšíváním a ozdobami, jež na šat připevňovaly (zlaté kroužky, prsteny, záponky apod.).

Bohaté sukně s vlečkou nosily nejčastěji urozené dámy, neboť množství látky bylo velmi nákladné (na šat služky stačilo 7 loktů sukna, na šaty s vlečkou téměř dvojnásobek).

²⁵ Jak nepohodlné je jejich nošení, sami zjistíte, když se zkusíte projít stanovým táborem.

Spodní šat byl na dolním okraji zdoben lemy a výšivkami, protože při chůzi se dlouhá svrchní sukně musela nadzvedávat.

Šaty doplňuje kromě šperků i pokrývka hlavy. Svobodné dívky si zdobily hlavu ozdobnou čelenkou, páskem, kroužkem z drahého kovu nebo diadémem. Dívky se předháněly, která z nich bude mít bohatší perlovec – věnec ze stočené látky pošíť perlami. Vlasy nosily dlouhé a rozpuštěné. Vdané ženy pečlivě skrývaly pletence vlasů pod rouškami (také šlojíř, zavítí atd.). Smutek vyjadřovala rouška hluboko přetažená do obličeje, radost rouška zvednutá.

Vysoké klobouky se v Čechách neujaly, v západní Evropě došly velké obliby. Nazývají se heniny (naše představa bílé paní).

Nosily se prsteny, hrdla se zdobila různými závěsy drahých kamenů; zato náušnice a náramky nebyly v Čechách příliš rozšířené. Milenci nosili na krku stříbrné a cínové plíšky s milostnými nápisy.

5.5 Stavby

5.5.1 Sídla šlechty - hrady

Dostáváme se k jádru této kapitoly. Zprvu byly hrady součástí hradské soustavy, s rozvojem šlechty se objevují hrady v soukromém vlastnictví. Rozlišujeme několik typů hradů, *podle majitele*: hrad **královský** (majetek krále), **věnný** (věno českých královen), **panský** (sídla šlechty), **biskupský** (sídlo biskupa nebo arcibiskupa) nebo **řádový** (některého rytířského řádu – templáři, johanitě atd.); *podle polohy*: **výšinný** (stojí na kopci nebo na ostrožně) nebo **vodní** (blatný; rozložený v rovině a chráněný systémem rybníků a vodních příkopů). Poslední typ dělení je *podle stavebního typu*:

Přechodný – na přechodu mezi starším hradiskem (ale např. i rotundou) a hradem, přejímá zejména valové opevnění, do kterého jsou komponovány obytné budovy, jejichž jedna strana tvoří součást opevnění (Hlavačov u Rakovníka, Tachov). Umožňoval pouze pasivní obranu.

S obvodovou zástavbou – jde o rozsáhlé hrady, velmi časté, k obvodové hradbě přiléhají četné stavby, jejichž vnější stěna tak tvoří součást opevnění (u nás Křivoklát). Také pouze pasivní obrana.

Francouzský kastel (pravidelný vícevěžový hrad) – umožňoval aktivní obranu, systém věží dovoval prostřelovat prostory u hradeb mezi věžemi a křížově předpolí hradu (Týřov, Konopiště, Kadaň).

Bergfritová dispozice – nejjednodušší typ s útočnou věží, která v případě nutnosti mohla sloužit jako poslední útočiště; vstupovalo se do ní po úzkém můstku v prvním patře. Palác stál na nejchráněnějším místě a s věží ho spojovaly hradby, v nichž byla v blízkosti věže brána. Tato dispozice se ukázala jako nejúčinnější a používala se nejdéle. Občas stávala osamoceně.

Donjon – původně jihofrancouzský hrad typu obytné věže, má krychlovitý nebo hranolovitý tvar, někdy je v rozích zpevněn oblými věžicemi (Roudnice).

Dispozice s obytnou věží – velká obytná hranolová věž buď stojí o samotě a je doplněna několika budovami při obvodové fortifikaci (Kozí hrádek, Bradlo), někdy srůstá s okolní zástavbou v blok obklopující stísněné nádvoří (Zlenice, větší pak Kost nebo Okoř).

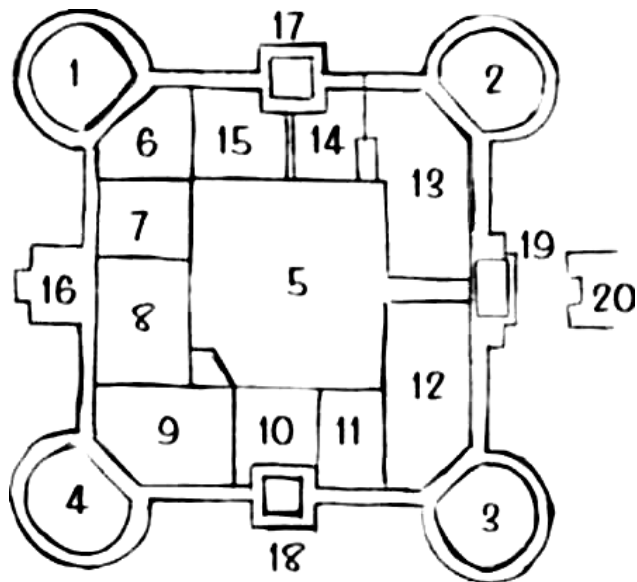
Důležitá na hradě byla studna, většinou hlubinná, případně se sváděla voda dřevěným potrubím z okolních kopců, na užitkovou vodu se vytesávaly do skály nádrže. Bez zdroje pitné vody nebylo možné hrad vůbec postavit (tedy, dalo se to, ale potom byl v podstatě k ničemu). Jádrem hradu většinou tvořil obytný palác s kaplí. Samozřejmě nesměla chybět kuchyně, skladiště, hospodářské budovy (stáje), strážnice, ubikace pro vojáky i pro služebnictvo atd. K některým hradům postaveným u řek či u moře bylo možné přijet lodí a vstoupit takzvanou vodní branou. Vždy záleželo na velikosti hradu.

O opevnění více v kapitole věnované městu (Městské opevnění).

V raném středověku nebyl život na hradě žádný med. Zdi byly tlusté, tudíž v komnatách i v létě vládl chlad. Pokrývaly je gobelíny a tapiserie, podlahy byly pokryté vonnými bylinami anebo květinami, v zimě pak pouze slámou (tepelná izolace). Nábytek se omezoval na postele, stoly, psací pulty, truhly. U zdí stojí lavice, ke kterým stačí přitáhnout stůl a hostina může začít.

Jako dozvuk křížových výprav se objevily koberce, polštáře, nádobí získává bizarní tvary. Prosté románské vybavení nahradily vyřezávaná křesla, lůžka s baldachýny a vykládaný nábytek. Lepší komnaty měly i omítnuté zdi nebo skleněná okna. Objevily se zahrady a v nich vodotrysky. V pozdějších honosných palácích nacházíme

knihovny, zahrady, míčovny atd., pokoje se plnily nábytkem a život se vůbec stával pohodlnějším.

Hrad Bodiam, Sussex

1 - Studniční věž	11 - Kaple
2 - Severozápadní věž	12 - Správní místnosti
3 - Severovýchodní věž	13 - Posádka
4 - Jihovýchodní věž	14 - Kuchyně služebnictva
5 - Nádvoří	15 - Sín služebnictva (nahore ložnice)
6 - Kuchyně	16 - Jižní věž
7 - Spíž	17 - Západní věž
8 - Velká síň	18 - Zadní věž
9 - Velká komnata	19 - Strážnice
10 - Komnaty dam (nahore ložnice)	20 - Barbakán

5.6 Jak se žilo

5.6.1 Panská hostina

O jídle padla řeč už v kapitole o městě. Zatímco tam zmíněné potraviny byly společné pro všechny, zvěřina, z ciziny dovážené ovoce a vína nebo exotické koření patřilo výhradně šlechtě. Na panském stole se ve srovnání s poddanými též vyskytovalo mnohem více masa (tedy nejenom zvěřina) – např. labuť, pávi, bažanti a holubi, protože jde o stravu „vznešenou“, kterou mohou jíst pouze šlechtici.

Rozdíl mezi panskou a selskou stravou nebyl pouze v družích a kvalitě potravin, ale i v množství (chodů), v pravidelném stravování (nikoli jen o svátcích).²⁶ Pro názornost uveďme výčet toho, co se na panském stole mohlo objevit: polévka, pečeně, zvěřina, ovoce, opékaní kapouni (tj. mladí kohouti), housata, kuřata, labuť, pávi, koroptve, bažanti, volavky, bukači, hojnost ryb na mnoho různých způsobů, oplatky, sýrové placky, nákyp, jablka v županu, košíčky z lískového těsta, palačinky, koblihy a pirožky. Jídlo se zapíjelo buď medovým vínem zvaným hypokras nebo obyčejným vínem; pohár se dopíjel do dna.

Při hostinách se dodržovaly různé rituály (převzaté hlavně z islámského světa) jako například mytí rukou přímo u stolu. Etiketa také žádala, aby měli hodovníci pokrývku hlavy – což byla příležitost pro dámy předvést své skvělé klobouky.

Ani na panském stole se nepoužívaly příbory. Jeden nůž na stole sloužil ke krájení masa a chleba, lžice k nabírání potravy z mísy. Ta se pokládala na krajíc chleba, prkénko a od 14. století na talíř. Hostitel se také snažil vkusně upravit hodovní tabuli – pokrývaly ji vyšívané ubrusy, někdy zdobené trásněmi nebo krajkami. Sedělo se jen po jedné straně stolu, z druhé služebnictvo nosilo na stůl.

Velmože vždy obsluhoval někdo nižšího šlechtického stavu nebo mladší – obsloužit výše postaveného šlechtice bylo považováno za

²⁶ Například pro Kana Velikého byla představa prostého a skromného jídla o čtyřech chodech.

čest (hodnost číšníka byla velmi ceněna a také velmi bohatě odměňována; český král měl v Svaté říši římské kromě jiného i čestnou funkci arcibiskupa a při hostinách směl nalévat víno císaři).

5.6.2 Turnaj

A co by to bylo za vznešené pány, kdyby pouze hodovali. Tak vzrušující podívanou, jakou turnaje nabízejí, si přeci nemohou nechat ujít. Vznik turnaje v podobě, v jaké provází celý středověk, se přičítá křížáckým válkám. Jde o označení pro více typů soubojů, které se v čase také vyvíjely. V základu se dělil na dvě odlišné disciplíny.

První disciplínou byl turnaj v pravém slova smyslu (nazývaný také buhurta), kdy proti sobě bojovalo víc rytířů rozdělených do dvou stejných skupin. Původně šlo o výcvik rozjezdu šiku jezdců a orientace ve skrumáži bitvy. Někdy proti sobě bojovalo i několik set rytířů. Jako při skutečné bitvě i tady bylo dost zraněných a mrtvých. Kromě simulace skutečného boje mohli mít rytíři dřevěné kyje, kterými sráželi klenoty z přileb protivníků.

Druhou disciplínou byl tzv. tjost (juxta, joute), při němž se cvičil útok kopím. Soupeřili dva protivníci, jejichž úkolem bylo srazit protivníka k zemi. Protivníka měli na levé straně (aby se mohli krýt štítem) a mezi jezdci bylo dělicí hrazení, proto se někdy tomuto druhu boje říkalo „souboj přes šraňky“. Rytíř měl možnost mířit do štítu a doufat, že tím protivníka vyrazí ze sedla; nebo mířit na přilbu, což však vyžadovalo větší zručnost. Místo ostrého kopí se používalo kopí turnajové. Za roztržení kopí o protivníka štít a za shoení ze sedla se počítaly body. Pokud byli sraženi na zem oba zápolící, mohli pokračovat v boji pěšmo. Záleželo na krajových zvláštnostech, jak přesně turnaj probíhal.

Kromě toho můžeme narazit na řadu dalších soutěží – boj pěších skupinek i jednotlivců a jiné; to souvisí s rozvojem turnajové kultury, kdy se už nejedná o vojenské cvičení, ale hlavně o zábavu. Ocenění si získávají nejenom skvělí válečníci, ale pozornost se soustřeďuje i na jezdecké umění rytíře a příježděnost koně.

Pro pobavení hostů byly někdy do turnaje zařazeny komické výstupy – fingované zápasy žen, trpaslíků nebo obrů, které měly vyvolat smích a odreagování od napínavých zápasů rytířů.

Turnaje se provozovaly u příležitosti korunovace, významné panovnické návštěvy na cizím dvoře, při svatbě atd. Zorganizování takového turnaje bylo velmi nákladnou záležitostí.

Účastnit se jej mohli pouze šlechtici. Na dodržování pravidel dohlíželi heroldi,²⁷ mezi jejich další povinnosti patřilo zajistit vyhlášení turnaje, sezvat účastníky, provést kontrolu heraldiky, zbrání použitých v turnaji a koní, vyvolávat účastníky k boji, ve sporných případech rozhodnout o vítězi atd. Pokud šlechtic nevyhověl některé z podmínek (například porušil pravidla na turnaji předchozím, nebo dokonce ještě nebyl pasován), byl z turnaje vyloučen.

Před samotným turnajem se odehrálo defilé, koně některých rytířů vedly dámy, za jejichž barvy ozbrojenec bojoval. Potom již nastoupili na kolbiště a turnaj začal. Po skončení se zpravidla konala hostina, kde se předaly i ceny vítězům.

5.6.3 Lov

Byl mnohem méně nákladný než turnaj a přitom poskytoval téměř stejné vzrušení, proto byly lovy častější. Navíc sloužil i jako prostředek k doplnění potravy. Nižší šlechta zužitkovala kromě masa i kožešiny a kůže, vyšší šlechta však v lovu spatřovala spíše zábavu. Mnohá právní ustanovení o ochraně lesů lze vyložit právě potřebami lovu. V době, kdy hluboké lesy ustupovaly zemědělsky využívané půdě, byly zakládány obory spolu s loveckými hrady a zámečky. Nedovoleně lovit v těchto lesích se trestalo stejně jako vražda – tudíž trestem mohla být i smrt.

Hony často trvaly několik dní, kromě samotné štvanice společnost soutěžila v různých hrách (střelba z kuše atd.), pořádaly se závody

²⁷ Turnajoví správci, znalci heraldiky. Jako symbol své moci nosili bílou hůl, zlatý řetěz a baret s péry, byli oděni do kabátů bohaté vyšívaných heraldickými motivy. Jejich funkce se posléze rozšířila i do oblasti diplomatického charakteru.

chrtů i koní atd. Loveckou družinu tvořili jednak jezdci-lovci a jednak širší lovecká společnost.

Mimořádně oblíben se těšil lov vysoké a dravé zvěře (medvědů, divočáků), kdežto lov malých zvířat byl spíše individuální záležitostí chudých vladyků (stejně jako chytání do pastí a ok).

K lovu se používala zejména kuše (samostříl) nebo též lovecká kopí. Nezbytným pomocníkem byl speciálně vycvičený pes. Dobrý ohař měl mnohdy vyšší cenu než kráva. Kromě ohařů se chovali též chrti, honiči, brakýři atd. Oblíbené bylo též sokolnictví. Dravci lovili pernatou zvěř, ale i zajíce (chovali se sokol, krahujec, raroh, jestřáb či ostříž) – v Evropě se rozšířilo po styku s arabskými zeměmi.

Nezbytnou pomůckou byl roh, kterým se lovci na honbě za kořisti dorozumívali – rozlišovalo se pouze dlouhé a krátké troubení, neboť zvuk rohu byl monotónní.

Lovčí na dvorech šlechty i panovníků zaujímal poměrně významné postavení, jednak právě kvůli oblíbenosti lovů, ale i proto, že na jeho umění (znalost zvěře, terénu atd.) často závisel i úspěch štvanice.

5.6.4 Šašci

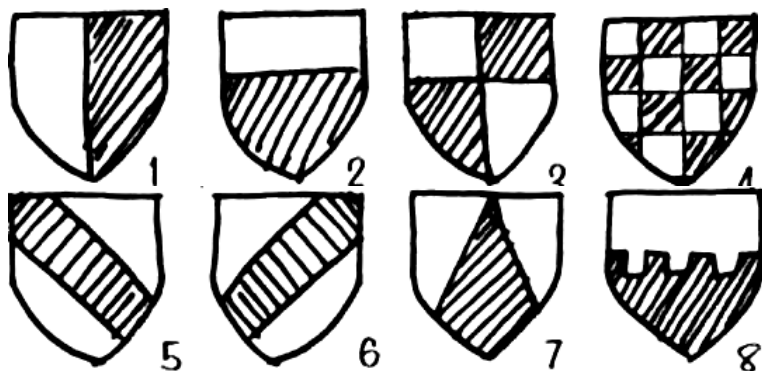
Patřilo k dobrému tónu mít na dvoře šaška. Byla to skupina profesionálních umělců při dvoře, kteří se starali o zábavu. V pramenech jsou zmiňováni jako jokulátoři. Na dvoře se jim dostávalo výjimečného společenského postavení (někdy jim byl výsluhou udělen i feudální statek), mnohdy si získali i přátelství krále. Kromě šašků (jokulátorů) můžeme narazit i na histriony (herce). Starali se o zábavu při turnajích a jiných slavnostech, často byli herci, zpěváky, tanečnický i artisty v jedné osobě. V 15. století je vystřídali dvorní šašci – blázni.

Na šlechtické sídlo často zavítali i kejklíři potulní – provazochodci, akrobati, žongléři, tanečnice, cvičitelé opic a medvědů. Putovali od hradu ke hradu a přinášeli s sebou veselí, odkázáni na štědrost feudálních pánů.

5.7 Ostatní

5.7.1 Heraldika

Heraldika je nauka o znacích a o erbech a zároveň i o umění je zobrazovat. Objevila se v době křížových výprav, kdy bylo nutné zjednodušit orientaci válečnických mužů – a tak se začaly používat různé figury. Objevovaly se na praporecích a na štítech jednotlivců. V bitvách, kdy byl jezdec zakut v brnění od hlavy až k patě, se heraldický znak stal jediným identifikačním zdrojem. Znalci heraldiky byli heroldi (správci turnajových her), které jsme již zmínili v kapitole o turnajích.

1 – Polcení

2 – Dělení

3 – Čtvrcení

4 – Šachovnice

5 – Břevno pokosem

6 – Břevno pošikem

7 – Špice

8 – Dělení stínkami

Základní barvy jsou dva kovy – zlato a stříbro – a čtyři barvy – červená, modrá, zelená a černá. Jsou známy i čtyři druhy kožešin: hermelín, sobol, kunina a popelčina; používala se i barva přirozená pro části lidského těla. Barvy by měly být navzájem kontrastní. Barva nesmí nikdy přijít na barvu a kov na kov.

Heroldskou figurou rozumíme rozdělení štítu na několik částí – např. štít polcený (svisle), štít dělený (vodorovně, lomený) atd.

Obecnou figurou rozumíme heraldická znamení převzatá z prostředí člověka: nejkrásnější a nejčestnější jsou lev a orlice. Obecné figury dělíme na nadpřirozené (Bůh, Kristus, kentaur, mořská panna, gryf, jednorožec, drak, bazilišek atd.), přirozené (člověk buď jako celá postava nebo část postavy /hlava, ruka/, zvířata /medvěd, kůň, zubr.../, rostliny /listy stromů, lilie.../) a umělé (meč, hvězdy, koruny). Součástí erbu bývá i klenot, příkrývadlo, helm atd.

~ ~ ~

Iluve se hnusil lačný pohled, který po ní purkrabí vrhal V jeho očích bylo přesně vidět, po čem touží. Ale přesto věděla, že každá příležitost se musí chytit za pačesy. I když jí byl odporný, zabránil vojákům, aby ji znásilnili. Nezavřel ji do vězení, nenechal ji trpět na mučidlech.

Se zaťatými zuby a stěží ovládaným hněvem mu jeho laskavosti opětovala. Nakonec se jejich role obrátily, jak už to tak bývá. Přislíbil jí svatbu. Svůj slib splnil a o svatební noci, čert a Iluve ví, jak se to stalo, zemřel. Zanechal po sobě velké bohatství. A jednoho zoufalce, zavřeného ve věži.

Jenže Iluve neměla touhu to měnit. Mladičkový a jediný příbuzný obou mrtvých bratrů o ni totiž projevil zájem a Martin na svobodě se svými hloupými ideály a zamilovaností by to všechno mohl pokazit. Náhoda je holt mocná čarodějka. Skutečnou šlechtičnou se může holka od krav stát jenom jednou za život. Nehodlala nikomu dovolit, aby jí to překazil.

Vždyť i sny se mohou občas splnit.

Laskavý čtenář odpustí, že nebylo řečeno vše a že toho bylo mnoho vynecháno; ale co není, může být, jak se říká. Možná se ještě setkáme s Martinem, zdaří-li se mu útek z věže. Možná se setkáme i s Iluve, která má tak blízko k tomu, aby se stala skutečnou vznešenou paní. Navštívíme místa, jež jsme zatím pouze minuli nebo se o nich ani nedozvěděli. Kdo ví... to je věc v rukou bohů a komerčního úspěchu této útlé knížečky.

Mila Linc

6 DODATKY

6.1 Terminologický slovníček

Diplomatika – zabývá se studiem písemností úředního typu, produkty určitého právního, sociálního a kulturního prostředí v souvislosti s dějinami institucí, jež je produkují, tj. kanceláří

Domkář – majitel malého hospodářství do výměry asi 4 ha, v pozdějším období pouze majitel domku bez půdy

Dýmný prostor – místnost, ve které bylo otevřené ohniště, krb; černá kuchyně, atd.

Epigrafika – věda o nápisech, které byly ryty, tesány, odlévány, řezány, modelovány, páleny či přímo malovány na nejrůznějších archeologických či jiných nepaleografických památkách

Faleristika – pomocná věda historická, zabývající se studiem řádů, vyznamenání a jejich dekorací

Fundace – založení, nadání, peněžní základ k jistému účelu

Fundátor – zakladatel

Genealogie – zkoumá příbuzenské vztahy jednotlivců a důsledky, jež z těchto příbuzenských vztahů vyplývají v nejrůznějších směrech a souvislostech – od historických na jedné až k sociálním a biologickým na druhé straně; jako pomocná věda historická slouží heraldice, sfragistice, zkoumá rodinné poměry v šlechtických rodinách, demografii, sociální historii atd.

Heraldika – věda, která se zabývá studiem znaků-erbů, jejich vznikem, užíváním a vývojem

Historická metrologie – zkoumá historické míry a jejich převod do současného metrického systému

Hmotná kultura – je vše, co člověk získal svou prací v přírodě, vše, co vyrobil. V podstatě všechny materiální výtvořiny (sídlá, odívání, nástroje, atd.)

Chronologie – je to věda o měření času, jeho způsobech a prostředcích k tomu užívaných v minulosti

Kodikologie – pomocná věda historická, která studuje rukopisy neúřední povahy, tj. literárního charakteru

Kongregace – církevní shromáždění, sbor; řehole s prostými sliby; bratrstvo

Kruciáta – křížová výprava

Léno – pozemky a výsady propůjčené králem nebo vrchností leníkovi.

Lokátor – zprostředkovatel kolonizace na královských či šlechtických panstvích, zakládal vesnice i města a byl osvobozen od různých povinností.

Nádeník – obvykle zástupce vesnické chudiny, nechávající se najímat na příležitostné výdělky (tj. práce najeden den)

Numizmatika – věda, jejímž předmětem a současně i pramenem je platební prostředek (mince, státopky, bankovky, směnky, cenné papíry, nouzová platidla a poukázky)

Paleografie – věda, která studuje stará písma

Plužina – všechna pole, louky, pastviny a cesty mezi nimi patřící k hospodářství

Pomocné vědy historické – soubor vědních disciplín s propracovaným systémem, které napomáhají zkoumání historických pramenů

Regál – výhradní právo panovníka k činnostem přinášejícím majetkový prospěch (dnes státní monopol)

Rekonquista – znovudobytí pyrenejského poloostrova, který začátkem 8. století uchvátili Maurové, poslední maurská pevnost Granada padla roku 1492

Sfragistika – sfragistika je nauka o pečetích: o jejich zhotovování, používání, funkcích a vývoji

Středověk – období společenského vývoje lidských dějin formálně od roku 475 do roku 1453 (1492)

Vrchnost – šlechtický nebo církevní majitel panství

6.2 Použitá literatura

Breuers, Dieter – Na hradech, v kláštorech, v podhradí; Brána, Praha 1999

Buben, Milan M. – Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích (řády rytířské a křížovníci); Libri, Praha 2002

Dušek, Jaromír – Kůň ve službách člověka – středověk; Apros, Praha

Goff, Jacques Le – Středověký člověk a jeho svět; Vyšehrad. Praha 1999

Herout, Jaroslav – Slabikář návštěvníků památek; Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, Praha 1978

Hlaváček, Ivan; Kašpar, Jaroslav; Nový, Rostislav – Vademecum pomocných věd historických; H & H, Jinočany 1994

Hora, Petr – Toulky českou minulostí 1; Práce, Praha 1985,

Hora, Petr – Toulky českou minulostí 2; Práce, Praha 1991

Chvojka, Miloš; Skála, Jiří – Malý slovník jednotek měření; Mladá fronta, Praha 1982

Janotka, Miroslav; Linhart, Karel – Zapomenutá řemesla; Svoboda, Praha 1984

Jílek, František; Kuba, Josef; Jílková, Jaroslava – Světové vynálezy v datech; Mladá fronta, Praha 1980

Klučina, Petr a kol. – Vojenské dějiny Československa 1. díl (do roku 1526); Naše Vojsko, Praha 1985

Křížek, Leonid – Encyklopedie zbraní a zbrojí; Libri, Praha 1997

Kybalová, Ludmila – Dějiny odívání: Středověk; Nakladatelství lidové noviny, Praha 2001

Malý, Karel a kol. – Dějiny českého a československého práva do roku 1945; Lindě, Praha 1999

Mašek, Petr – Modrá krev; Mladá Fronta, Praha 1992

Nesládková, Ludmila – Významový slovník k vybraným oblastem středověkých dějin kultury v českých zemích; Ostravská univerzita, Ostrava 1996

Petráň, Josef – Dějiny hmotné kultury I (1); Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1985,

Petráň, Josef – Dějiny hmotné kultury I (2); Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1985

Porák, Jaroslav; Kašpar, Jaroslav – Ze starých letopisů českých; Svoboda, Praha 1980

Smetánka, Zdeněk – Legenda o Ostojovi; Mladá fronta, Praha 1992

Smetánka, Zdeněk – Život středověké vesnice; Academia, Praha 1988

Spanier, David – Hazardní hry; Krok, Ostrava 1991

Spunar, Pavel a kol. – Kultura středověku; Academia, Praha 1995

Šárecká-Radoňová, Maryša – Z kulturních dějin lidstva – Středověk; Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1932

Tate, Georges – Křižáci v Orientu; nakladatelství Slovan, 1996

Vaněček, Václav – Malé dějiny státu a práva v Československu; Práce, Praha 1947

Velíšek, František – Šachová příručka; nakladatelství Vaněk a Votava na Smíchově

Verdon, Jean – Volný čas ve středověku; Vyšehrad, Praha 2003

Vykoupil, Libor – Slovník českých dějin; Georgetown, Brno 1996

Zenger, Zdeněk M. – Česká heraldika; Vyšehrad, Praha 1978

Kolektiv autorů – Doba hradů a rytířů; Vyšehrad; Praha 1998

Kolektiv autorů – Fyziologie (učebnice pro lékařské fakulty); Avicenum, Praha 1987

Kolektiv autorů – Ilustrovaný encyklopedický slovník 1. díl A – I; Academia. Praha 1980,

Kolektiv autorů – Ilustrovaný encyklopedický slovník 2. díl J – Při; Academia. Praha 1981,

Kolektiv autorů – Ilustrovaný encyklopedický slovník 3. díl Pro – Ž; Academia, Praha 1982

Kolektiv autorů – Ve stínu středověkých hradů; Gemini. Praha 1994

Kroniky doby Karla IV; Svoboda, Praha 1987

časopisy:

Buben, Milan: K vývoji české šlechtické titulatury; in: Historický obzor, číslo 3, ročník 4 (1993), str. 67-69

Diviš, Pavel: Heraldika – její vznik a původní vojenský význam; in: Pevnost, číslo 6, rok 2002, str. 94-95

Kuglerová, Ivana: Vlající hřívy Středozemě III.: in: Imladris, číslo 2 (14), rok 2000, vydalo Společenstvo J.R.R. Tolkiena, str. 45-49

Smetánka, Zdeněk: Archeologie dětství; in: Historický obzor, číslo 4, ročník 4 (1993), str. 78-82

Internetové stránky:

<http://www.wothanburg.cz> – stránky sdružení zabývajících se obdobím 10.-12. století v Čechách. Odívání, stavitelství, řemesla, denní život a zejména vojenství. Přehledné a podrobné, témata podobná zaměření této příručky.

<http://myschwerk.webzdarma.cz> – středověk v mnoha různých podobách. Informace o penězích, odívání, šermu, česko-staročesko-staroněmecko-anglicko-francouzský slovníček zbraní a zbrojí, slovníček staročeských pojmů atd.

<http://www.feudum.cz> – časopis věnující se středověku, články z mnoha oborů, odkazy.

<http://geocities.com/sosnovec> – středověká i jiná hudba, odkazy na stránky tímto tématem se zabývajících. Dobrý rozcestník.

<http://www.sweb.cz/numismatic/obsah.htm> – stručné základy numismatiky, související odkazy

<http://www.volny.cz/tulezim> – skanzen ze 14. století v Praze 9-Stodůlkách.

<http://www.ilcik.cz/genealogie/zacatecnik/pojmy/index.htm> – slovníček základních genealogických pojmů, odkazy na stránky související s tématem.

<http://www.sweb.cz/prehledy/slovník.htm> – slovník pojmů ze světa koní

<http://kubata.nazory.cz/clanky/kap14.htm> – historie prostituce

http://www.kar.zcu.cz/texty/archeologie_stredoveke_vesnice.htm

– pohled na středověkou vesnici, její strukturu, hmotnou kulturu i podobu vesnických domů, seznam literatury k tématu

<http://www.chinet.com/~laura/html/titles01.html> – stránka věnovaná britským šlechtickým titulům. V angličtině.

<http://www.mravenec.cz/henry/Stredovek.htm> – zajímavé články ke středověku, seminární práce, přehledy literatury, sebráno od různých lidí

6.2.1 O některých knihách podrobněji

Česká heraldika – podrobně se zabývá heraldikou, jejími pravidly a zvyklostmi, příklady, ukázka městských a šlechtických erbů. O heraldice je více knih, některé podrobnější, jiné méně podrobné, ale všechny veskrze probírají stejnou látku (pro základní poznání této vědy si stačí přečíst kapitolu ve Vademecu pomocných věd historických nebo nalistoval příslušné Články v časopise Pevnost).

Dějiny hmotné kultury – jsou velmi kvalitní a dalo by se říci, i nepostradatelnou pomůckou v této oblasti. Jde o čtyřsvazkovou publikaci rozdělenou na dvě části (první se věnuje kultuře do 15. století, druhá část dobám pozdějším). Kapitoly jsou řazeny přehledně, výklad je doplněn spoustou názorných ukázek a obrázků, nechybí podrobný rejstřík i odkazy na literaturu. Nevýhodou je rozdělení jednotlivých celků na dvě části – rejstřík je totiž vždy pouze ve druhém díle, proto je vhodné shánět oba díly zároveň. Co se týče středověku, v prvním díle je obecný úvod a hmotná kultura venkova, druhý díl je věnován městu a řemeslům.

Dějiny odívání – přehled toho, co se nosilo ve středověku doplněný postřehy z tehdejšího stylu života, zasazení do určité doby, názvosloví, obrázky, stříhy. Pokud autorovi skutečně záleží, co na sobě hrdina bude mít, pak je tato kniha tím nejlepším, co by mohl najít. Podobnou publikací je i **Obrazová encyklopedie módy**.

Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích – přehled rytířských řádů, které působily na území Čech, historie jednotlivých řádů, jejich poslání, znak, hesla, oděv, slavné osobnosti. O rytířských rádech a křižácích se můžeme dozvědět něco i v knížce **Křižáci v Orientu**, která je orientovaná především pro méně náročné čtenáře.

Encyklopedie zbraní a zbroje – přehledná knížečka s abecedním řazením, kde lze najít téměř cokoli včetně exotických druhů zbraní, umožní získat základní přehled, osvětlí, k čemu a jak se zbraně používaly, pro lepší názornost je většina hesel doplněna obrázky.

Kniha o rytířích (Stanislav Hošťálek, Půdorys, Praha 2002) – Přehledně a čtivě zpracovaná kniha, která nejenom podává informace o rytířích (světských i duchovních) a rytířské kultuře, ale i o myšlení

ve středověku, sociálním uspořádání a vojenství obecně. Je psaná čtivým a srozumitelným jazykem a je ze zde jmenovaných publikací možná nevhodnější knihou pro naše potřeby.

Kultura středověku – systematicky se zabývá jednotlivými oblastmi středověkého světa, vysvětluje „uzlové procesy středověkých kulturních dějin“. V jednotlivých příspěvcích nás autoři seznamují s pojmem hmotná kultura (sídla, zemědělství, nástroje atd.), s historií a místem církve ve středověku, se středověkým školstvím i právní vědou, literaturou a hudbou. Přehledné, stručné, k věci.

Kůň ve službách člověka – středověk – kromě důležitých informací o koních, jejich chovu, podobě atd. ve středověku nás autor seznamuje i s některými základními oblastmi středověkého života, jako je rytířství, turnaje, zabývá se dopravou a vším, s čím souvisí chov koní. Dobrá publikace pro získání přehledu o středověké kultuře a života vůbec.

Legenda o Ostojovi – v této knize je detailně popsán život člověka v desátém století: jak pracoval, co jedl, jak se oblékal, co si myslel, jak uvažoval, čeho se bál. Čemu věřil atd.

Na hradech, v kláštorech, v podhradí – kniha se zabývá středověkým životem, ne v ohledu na dějinné události, ale na obyčejný život a zajímavosti. Zaměřuje se především na oblasti Německa (na to pozor, některé části se ve starověku vyvíjely pod patronací Říma), někdy i na střední Evropu jako celek. Kapitoly výkladové pak střídají „zprávy očitých svědků“, kdy je nějaká událost popsána jakoby z pohledu někoho, kdo se jí účastnil. Problémem u této knihy je její nepřehlednost, témata jsou po sobě seřazena spíše náhodně a v knize chybí věcný rejstřík. Pokud se v ní člověk naučí orientovat, je to velmi dobrá příručka a rádce ohledně praktického života ve středověku.

Slabikář návštěvníků památek – tam najdeme přehled jednotlivých historických období, stavební i módní trendy. Podstatnou část knihy tvoří slovníček pojmů z architektury, vojenství, kultury atd. Nevýhodou je velký časový rozsah (od pravěku do 20. století) a stručnost.

Slovník českých dějin – slovníkovou formou jsou zde nastíněny nejenom události z dějin, ale i témata a problémy, na které můžeme narazit při psaní povídky; jedná se zejména o problémy z oblasti zemského práva, správy, o různé tituly a úřady atd. Na závěr rozsáhlý a přehledný seznam literatury k dalšímu studiu.

Toulky českou minulostí – výklad dějin je na každé stránce doprovázen sloupečkem s drobnějším písmem, kde se autor věnuje předmětům s dějinami přímo nesouvisejícími – obsahově podobné jako Dějiny hmotné kultury. I tam se dá najít mnoho zajímavostí a zpráv ohledně denního života ve středověku. Nevýhodou je opět malá přehlednost a jistá zmatečnost v uspořádání. Rejstřík je navíc velmi chudý, takže v něm lze najít pouze základní termíny.

Vademecum pomocných věd historických – přehled vzniku, vývoje, působnosti, důležitých osobností atd. pomocných věd historických, jde o základní přehled a vysvětlení pojmů, na které můžeme narazit při Četbě historické literatury či návštěvě památkových objektů, a východisko pro další studium.

Vojenské dějiny Československa 1 – kniha popisuje organizaci, složení, výzbroj a výstroj vojsk a vývoj pevností na našem území od počátků až do roku 1526, kniha je doplněna mnoha názornými obrázky, kapitoly jsou přehledně zpracovány podle jednotného schématu. Chybí snad jenom věcný rejstřík a občas některé obrázky jsou vloženy do textu na nevhodném místě, ale jinak jde o velmi zdařilou publikaci.

Významový slovník – velmi přehledná kniha s vysvětlením mnoha pojmů z různých oblastí středověkých dějin kultury v českých zemích (manželství, zdraví a hygiena, vzdělání, zvyky, rituál, zábavy). Skvěle se v ní orientuje a text je čtivě napsaný. V podstatě úžeji pojatá publikace podobného druhu a zaměření jako tato. Jde o vysokoškolská skripta (náklad 500 ks), takže problémem bude asi malá dostupnost.

Z kulturních dějin lidstva – autorka vypráví o jednotlivých oblastech středověké kultury, od společenských norem až po umění, zavítáme do jednotlivých klasických prostředí tehdejší doby, poznáme tehdejší společenské normy a zvyklosti atd. Osobně si myslím, že tato kniha má velké kouzlo. Nevýhodou ovšem bude asi vzhledem k datu vydání (1932) její malá dostupnost.

Zapomenutá řemesla – podrobná kniha o řemeslech v dřívějších dobách (od středověku až téměř po dnešek), poněkud nepřehledná, dobrou pomůckou je však přehledný slovníček řemesel na konci, a převod vah a měř na dnešní soustavu.

Míla Linc: Středověký svět 3. opravené vydání

Odpovědný redaktor: Michael Bronec

Korektury: Jana Kopečková, Jana Jůzlová

Obálka Jakub D. Kočí

Vnitřní ilustrace: Michaela „Nyemi“ Hertlíková

Vydalo nakladatelství *Straky na vlčě*, Horáčkova 1208, Praha 4, 140 00

jako svou 65. publikaci, vyšlo mimo edice

Vytiskla tiskárna Neoset, Ke Březině 86, Praha 4 – Libuš

Vydání třetí, Praha 2007

Náklad 500 ks

Cena 50 Kč

ISBN: 978-80-86428-82-6